

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

RUNA.

LÄSNING

FÄDERNESLANDETS FÖRNYELSE.

Sedan ritningen till den större planchen (n:o 3) öfver *Tjängvide-stenen* — af Herr C. Sæve afsänd till Stockholm — efter framkomsten på ett obegripligt sätt bortkommit, nödgas man, för att icke alltför länge fördröja Runas utgifvande, försända tidskriften utan denna planch. Förläggaren förbinder sig dock, att så snart ny ritning kan till nästa vår tagas på stället, och hinner blifva färdigtryckt, den nu felande planchen skall gratis utlemnas till resp. köpare af Runa, i de boklådor, hvarest densamma blifvit köpt.

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN. 1850.

»Så få vi lika många» —

Hur många hade de hvar?

Den ena fem, den andra sju.

Anm. Ku är i Gagnef och nordl. orter uttalet af ko.

31.

Östergötland.

Två skrof och ena skrånta,

Sex fötter och ena rompa?

33.

Östergötland.

Du bör göra't,

Du ska' göra't;

Men gör du 'et inte,

Så gör dä' sej sjelft?

Händernas torkning efter tvagningen.

34.

Östergötland.

Fyra vift om hvarf,

Alla sluf om sluff;

Fyra stå i sky,

Fyra visa väg te by?

Fyra vift baslar. — (Fyra
lyft, fyra basstötter, fyra vift
och fyra boga.)

STOCKHOLM, 1849.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,

Kongl. Boktryckare.

RUNA.

LÄSNING

FÖR

FÄDERNESLANDETS FORNVÄNNER,

utgifven

AF

RICHARD DYBECK.

Sum ex iis qui mirer antiquos. Non tamen, ut quidam, temporum nostrorum ingenia despicio; neque enim quasi lassa et effœta natura, ut nihil jam laudabile pariat.

Plinius Jun., L. 6, Ep. 21.

1850.

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN. 1850.

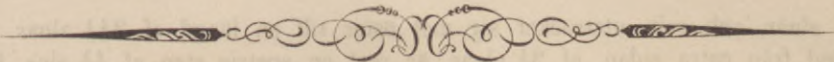
RUNA

LETTER

THE FURNACE AND THE FORGE

RICHARD DICKENS

1850

Minnesmärke i Upland.

(Med tekning.)

»Le passé est le sepulcre de l'humanité écroulée; il faut le respecter mais il ne faut pas s'y enfermer et vouloir y vivre.»

Lamartine.

Det är hög tid, att tänka på förberedandet af en grundligare undersökning af våra minnesmärken. Den fullkomliga vanhelgd, hvari altför mycket framfaret omsider råkat, har väl redan bringat om intet större delen af dem, och de som återstå bära thyvärr utan undantag spår af åverkan; men då likväl på dessa vanställda lemningar å vår jord satser af ostridig vigt för vår fornhistoria nu som bäst begynt resas, kan väl ingen utväg, att för deras fortgång och framtida utveckling rädda äfven »skröpligheterna» — af oförståndet och sjelfsväldet ändteligen grymt gifna till fullkomlig spillo! för öfverflödig hållas.

En af dessa utvägar — när allt kommer omkring: törhända den enda både möjliga och säkra — vore att genom *fullt tillförlitliga, fullständiga och åskådliga afbildningar* af minnesmärkena, med deremot svarande, *säkra, tydliga och fördomsfria beskrifningar*, en gång för alla sätta forskningen i oberoende af förstöringsraseriets ohejdade fart. — Visserligen blifva icke ens de fullkomligaste afteckningar, de noggrannaste beskrifningar, monumenterna sjelfva, lika litet — och det just dertfore! som de någonsin skola förmå gifva den lefvande uppfattning, som forskaren, nu mer än förr, aktar nödig; men enhvar finner hur oberäkneligt dyrbar en sådan i allt trogen tekning likväl kan blifva, när minnesmärket — ej mer är till!

Saken har nog länge legat mig om hjertat. Men jag blir icke utföraren. Efterföljande tekning, med beskrifning — båda nära tio år gamla — kännas ej heller vid hvad här ordats. De ha, såsom det mästa af hvad jag i denna väg allmängjort, intet utöfver en enfaldig anvisnings tarfliga anspråk.

På en från Kumløberget, vid Kongsberga by i Färentuna socken och Upland, mot öster löpande obetydlig landrygg är i det s. k. Storgärdet upprest en sten af $3\frac{1}{2}$ alnars höjd, med två hvassa sidor, hvilka vetta mot öster och vester. Stenen är uptill spetsig. Midt emot dess östra hvassa sida, $3\frac{1}{2}$ alnar från densamma, är en aflångt fyrkantig stensättning, hvars bredd utgör

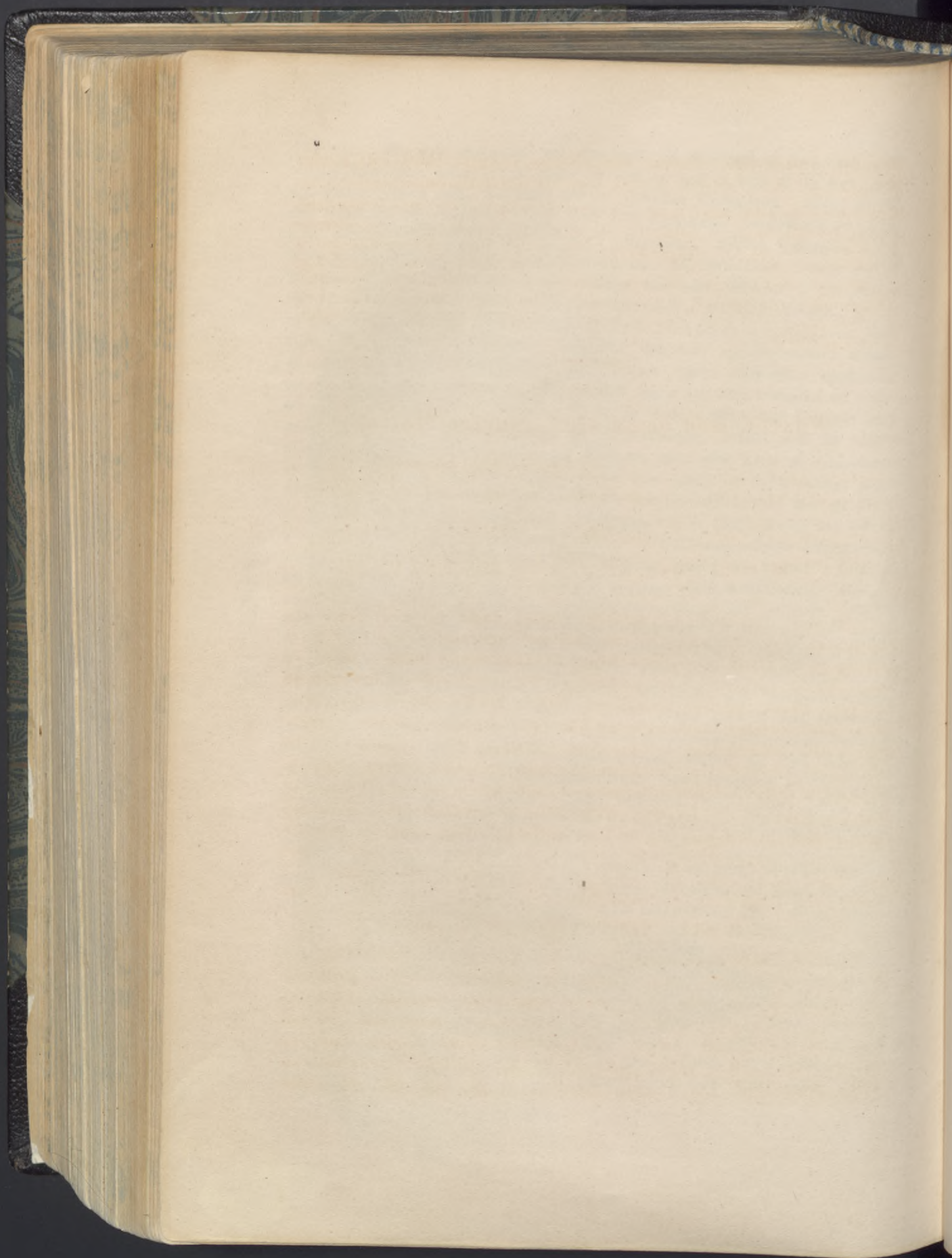
44 $\frac{1}{2}$ alnar, och som utsträcker sig mot öster till en längd af 34 $\frac{1}{2}$ alnar. På afstånd från östra sidan, af 3 $\frac{1}{2}$ alnar, är rest en spetsig sten af 4 $\frac{1}{2}$ alns höjd, och mellan denne samt fyrkanten ses en obetydlig fördjupning. Äfven på södra sidan om minnesmärket, fyra alnar från detsamma, förekommer en dylik sten, och en sådan säges varit äfven på norra sidan. Sjelfva fyrkanten, hvars yttre rand består af sammanlagda klumpstenar, är, förmedelst tvänne mellan långsidorna löpande räta och ganska tydliga stenrader, fördelad i tre nästan lika stora afdelningar. Midt uti vestra, äfvensom i mellanafdelningen, är en mindre kulle, omgifven af en otydlig stenkrets; och finnes i hvardera en obetydlig fördjupning. Afdelningarna innehålla dessutom spridda mindre stenar. Äfven den östra afdelningen äger en, närmare vestra skiljoraden uppkastad, mindre kulle, med fördjupning, samt mellan denna och östra tvärsidan en trubbig, helt liten, rest sten, varande, såsom de förre, i öfrigt tätt beströdd med smärre stenar. — På södra sidan om stensättningen, nästan midt för vestra afdelningen, tätt invid densamma, är en rund, inuti slät, krets af 43 $\frac{1}{2}$ alnars tvärdrag; och ses på föga afstånd sydost från denna en dylik mindre krets af 5 $\frac{1}{2}$ alnars tvärdrag, samt 5 alnar vester om den sistnämnda åter en krets af 44 alnars tvärdrag, hvilken dock skiljer sig från de öfriga deruti, att sjelfva kretsen består af en, 3 alnar bred, sträcka af tätt sammanlagda kullerstenar, med tvänne i öster utgående stenrader, bildande ingång till kretsen. I öfrigt må anmärkas, att, enligt hvad allmogen upplyser, flere stensättningar äfven i sednare tider sunnits i närheten, de der vid plöjning gått förlorade. Också förekomma här och der större och mindre odlingsrör. — Minnesmärket synes så mycket märkvärdigare, som ett dylikt i Sverike hittills näppeligen är känt. Några förekomma i Danmark, och i Norrige åtminstone ett, nämligen det vid Bukke- (fordom Bokne-)sundet i Rysylke, aftecknad och beskrifvet i Tidskriften Urda (2:dra Bts 3:dje häfte, s. 200), ehuru intet af dem fullkomligen liknar det vid Kongsberga. Dock tyckes det Norska haft samma bestämelse. Det förra, eller Kongsberga-minnesmärket, skiljer sig dock från det andra, hvars aflånga, icke sammanlagda, fyrkant jämnt innesluter en förhöjning, på hvilken förekomma i rad fem otydliga små rör eller kretsar, deruti, att det saknar annan förhöjning inuti, än de tre små kullarna, samt äger bestämdt utmärkta afdelningar och resta stenar.

Det är klart, att ifrågavarande minnesmärke är en graf, i hvilken åtminstone trenne lik blifvit jordade. Men vi lemne åt andra att draga de slutsatser rörande lemningen, hvartill dess egna beskaffenhet kan i öfrigt föranleda. — Det bodde år 1836 på Lofön en äldre dagkarl, Per Gustafsson, hvilken sade sig vara född i Kongsberga, hvarest han ock tillbringat sin ungdom. Per Gustafsson hade väl reda på fornminnet å Kongsberga storgärdet, och skulle af sin moder hört, att i forna dagar tre jättebröder kommit tillsammans, der nu fyrkanten är, men dervid af någon anledning råkat i osämja, »kommit i hugg med hvarandra, och omsider alla tre fallit på de platser, å hvilka vid tillfället hvar och en stått, eller der de tre små kullarna äro, i hvilka de ock fått sina grafvar, de der för brödernas osämja blifvit med stenar skilda.» Och

Runa 1856.

SWEDEN SÄJESTENINGEN.
(Upland).

hade den, hvilken tagit befattning med sällarnas jordande, blifvit kort derefter förvandlad till sten. »Stenen står än kapp rak vid fyrkanten.»

Anm. En säker grundteknig af denna stensättning kan ses i Runa f. 1842, IIa h., Tab. IV, fig. 9. — Långt efter det ofvanst. var skrifvet, näml. under förflutna sommar, har jag å en betydlig enstaka höjd vid sjön Sillen i Södermanland på N. Stene ägor upptäckt en dylik, fast än mer storartad, stensättning, hvars aflånga fyrkant inneslutit minst tre i rad resta *höga bautastenar* (en än stående, de andra störtade!), och som är omgifven både af kullar, kretsar och en mängd dylika resta stenar, 3—3½ alnar höga. — Det ännu fornsköna minnet — i den täckaste natur! — är ohjelpigen förderfvadt.

Växter, med namn efter Jungfru Maria.

»Quid pulchra volunt monumenta!»

Prudentius.

I.

1. FRU MARI (Norrige, Gröttensibus, enl. Gunn. Præf.)

Fumaria officinalis.

Sin enda märklighet — den dock ej är så ringa! har detta namn, såsom grundadt på intet annat, än det latinska *fumaria*, hvaraf *Fru Mari* tydligen är en vrängning — fullt visad, då man dermed ställer i bredd ett annat Norskt folknamn på örten, nämligen *Fomari*, som står än närmare *fumaria*, likasom bildande öfvergången, derifrån till *Fru Mari*; och då »*Fumaria*» möter redan i växtförteckningar från 12:århundradet, kan äfven vrängonamnet vara gammalt nog. — En dylik förbildning af ett latinskt namn ha vi i Lille kong Valle, af *Lilium convallarium*. Om i öfrigt någon eg. betydelse är fästad vid detta *Maria*-namn skall jag än icke för visst säga. Möjligt t. o. m. att det botaniska namnet här är förbildadt till en fullkomlig meningslöshet; hvilket nära nog är fallet med vårt Lille kong Valle.

II.

2. JUNGFRU MARIAS TÅRAR. (Sv.) *Drosera.*

Ros solis, Sponsa solis (1260. Rel. Ant.) *aurea* (Solens dagg, Solens gyllene brud) voro söderns, ostridigt från folkspråken öfversatta, medeltidsnamn på denna lilla täcka växt, och af dem inkom åtminstone det första, *Sol-dagg*, redan tidigt i Norden, som deremot synes ensam sett i de små kristallklara perlor, eller droppar, hvilka bladen i mängd utsippra, *Jungfru Marias tårar*. *Ros solis*, vårt *Sol-dagg*, och Tyskl. *Sonenthaw* (1704, Sommerhoff, Lex. Pharm.), *Sonnthau* — »sic dicta quod sub arden-

tissimo solis æstu madeat», enl. en gl. antekn. i Cat. Plant. — hafva nog räckt hand åt den med säkerhet yngre Maria-upfattningen, som åter tvifvelsutan står i förbindelse med en gammal och för Norden egen tilltro till perlvätskans egenskap, att bota rinnande, och i allmänhet svaga, ögon. — »Ögongräs» och »Jungfru Marias ögontårar» höras därför ymsom på samma orter, ända bort i Norriges aflägsnaste Finnmarker; det förra (Finnm. Öjengræs, n. Vestm. Ögungräas) är godt för ögonen, och det sednare — en liten »perliger» blomma.

»Lacrima Junonis» (Juno's tår), under medeltiden gifvet *Verbena officinalis* (Linn.), har med förevarande intet samband.

Ann. Jag nekar icke det man genom långt resonering kan komma derhän, att mythen om Freyas tårar (med afs. å växtens namn efter Freya) ligger i ofvanstående namn (F. Magn.).

3. JUNGFRU MARIAS HÅR. (Sv.) — *Jomfruehaar* och *Fruehaar*. (Danm.) *Asplenium Trichomanes* (*Adiantum*). *Polytrichum commune*.

De fleste gamle författare instämma deri, att »Jungfru Marias hår äro af många slag.» De väsentligaste finnas varit de två ofvan nämnda, och af dem var, under det namnet, *Adiantum* först känd. Enl. Apuleius kallades denna *Adiantum*, hos Romarne: *Capillus Veneris*, och det är detta namn, som tyckes föranledt de talrika, mer och mindre likartade, benämningar på de två örterna, som finnas hos nästan alla Europas folk. Om visas kunde, hur detta *Capillus Veneris* förhållit sig till folkspråken, vore en hufvudfråga i växtnamnens historia löst.

I ett och samma Glossar, från sl. af 13, l. början af 14 årh. (i Karlsruhe. Hos Mone, 4 årg.) förekommer både »*Adiantos*, vrowenhar», och »*Capillus Veneris*, vrowen har»; I ett annat från 14 årh. på Nedertyskt mål (likaledes hos Mone): »*Capillus Veneris*, vrouwenhar», och »*Capillus Veneris*, minnen har.» I »*Mittelhochdeutsche Glosen*» fr. 13 årh. (herausg. v. Fallersleben; Wien, 1834) läses: »*Capillus Veneris*, juncurewenhar, l. wederstam.» Smith (1546) har: ^a) »*Politrichon*, Jomffruhaar (växer på tufvor) och ^b): »*Adianthon*, *Capill. Veneris* (växer på murar»).

Visst är, att namnen *J. Marias hår* (Det finnes redan hos Franck, 1638), *Jomfruehaar*, m. fl. icke uppstått hos Nordiska folken, afvensom att de här föga varit i svang, hvilket åtminstone i vårt land än är fallet. — Anledning till benämningarna har man funnit, dels i örternas skapnad, dels i förmenade egenskaper hos dem. Fuchsius (1542): »*Nec alia ratione Capillus Veneris hæc herba dicta est, quam a speciosis reddendis capillis; nec alio nomine Veneris vox adjecta est, quam quod hæc pulchricoma pingat.*» — J. J. de Manliis Alexandrinus (»*Explanatio difficiliorum Herbarum.*» Börj. af 1500?): »*Capillus Veneris vocatum sive quod elapsos post alopeciam capillos recreat, vel quod capillorum flores coërceat, vel quod sit virgulis nigris, levibus, cum splendore, quasi capilli.*» — Om vår *Polytr.* yttrar sig Fuchsius:

»Recentiores, superstitione quadam ducti, illis multa ridicula et incredibilia tribuunt», samt Tilladz 1686 (Cat. Plant.): »Creditur contra incantationes valere.» Jfr. Runa, 1847, sid. 31.

Ann. Man finner, att ofvanstående utgör blott förberedande undersökningar. Först när dessa afslutats kan fråga uppstå om åsigt.

I det interf. ex. af Tillandz Cat. plant. (Aboæ 1683), som jag begagnar, och hvilket i sl. af 1600:talet, l. börj. af 1700, tillhört en »Hedvig Lydeman» (sist Mgr. Gust. Edv. Klemming), har egarinnan, för *Drosera* skriftligen anteknat namnet *J. Marias silkeshår*; men hvilket jag tills vidare måste föra till nom. dubia.

4. JUNGFRU MARIAS BRÖST. (Sv. Ö. Göthl.). — *Mari-jur* (Norrige).
Orchis maculata.

Namnet, upfattadt af Linné (Fl. Sv. 1755), men, synnerligt nog! icke uprepadt i någon sednare Svensk Flora, är än tämligen allmänt i Östergötlands Bergslag, såsom i Risinge och Wånga socknar, der jag både 1843 och 1848 hört det, utan att likväl kunna komma på spåren dess egentliga tillämpning; och hädre, än att hugga i vädret, låter jag saken bero på vidare förfrågningar. Något motsvarande namn på denna, eller annan ört, har knapt något land mer än Norrige, der (»*Forsensibus*», enl. Gunnerus, Fl. Norveg.) *Mari-jur* (M. juver, bröst) åtminstone i sl. af 1700 var bekant.

5. JUNGFRU MARIAS HAND (Sv.) *Mariehaand*, m. fl. (Norrige).
Orchis maculata.

Digitus Veneris (Venus' finger), *Palma Christi* (Christi hand) voro söderns fornnamn på denna ört, egentligen dess rot, om hvars skapnad af en hand folket än allestädes vet tala; och det förra eller Venus-finger — törhända pekande på den hedna upfattningen af Orchiderna, det, mig veterligen, likväl ingen anmärkt — har nog ledt till Maria-namnet, som alldeles ombildade upfattningen. *Palma Christi* har aldrig varit folknamn i Norden, och vi förmå ej närmare förklara det, likasom det blir svårt att reda hur örtens Maria-benämning, än så frisk och allmän här uppe, knapt synes varit till i södern. Åtminstone saknas derifrån uppteckningar deraf, under det vår vida fattigare litteratur har flere redan från tiden närmast efter medeltiden. Deremot finnes *Palma sanctæ Mariæ* gifvet åt *Cardiaca* (*Leonorus Card.* Linn.); *Palma Christi* ersattes väl hos oss med namnen (på örten) efter vår Herre, af hvilka namn vi ha flere, såsom: Guds hand (*Mora sn.*), Uärrär-neven (Vår Herres näfve, Våmhus), Guffars-tuppa (Dalarna). Vår herres hand och gammal Sjuls hand (Jämtland), m. fl.

Vanligast höres hos oss: Jungfru Marias hand — i Elfdalen: *Marith* neven (Norrige: *Mari-haand*, *Top. Journ. Mari-klo*, Gunnerus; Danm. *Marie Haand*, Horn.) — mycket sällan: *J. Marie händer*, och de gamle säga alltid: »Jungfru Marias och den ondes hand», »*J. Marias och Skams hand*», »*J. M. och Sjuls hand*», m. fl. (Norrige: *Jomfrue Marie og Fandens Haand*), i det de visa, eller berättas, huru af örtens tvänne rötter

den ena, friska och fylliga (Marias), lagd i vatten, flyter; men den andra, fjorårets, vissnade och skrumpna (den ondes, Skams, Sjul's), sjunker — »blifver under», såsom det onda under det goda.

6. JUNGFRU MARIAS FOT. (Sv. V. Helsingl.) *Orchis maculata*.

Utan tvifvel ett nyare skott ur växtens gamla Maria-benämning (se föreg. N:r), saknande dennas betydighet, ehuru äfven här örtens lägsta del, den fot- eller tå-lika roten, synbarligen åsyftas. Namnet, så vidt jag känner, icke förr uppteckadt, är gängse i några delar af Helsingland, såsom Allta s:n, m. fl.

III.

7. JUNGFRU MARIAS KRONOR. (Sv. Bohus). *Trifolium agrarium*.

Långt tillbaka i medeltiden finnes krona hafva ingått i folkens växtup-kallelser, ty redan i de äldsta växtförteckningar möta hithörande namn på latin — utan tvifvel öfversatta från folkspråken: *Corona terræ* (*Hedera*) har af klara skäl samma namnanledning, som våra Jord-kronor (*Linnéa*): *Corona regia* (*Melilotus* off. *Vahlenb.*) är åtminstone till väsendtlig del samsyftande med ifrågavarande Maria-benämning: *Corona Veneris* (*Sisymbrium*, *Menta aquatica*), med sina »krans- och hufvud-bildade blomster» (H.), med flere, hvilka alla voro till långt innan växterna togos om hand af vetenskapen. *Fuchsi* tanka om sistanfödda namn visar en lärd mans åsigt, kort efter medeltiden, och förtjenar anföras: »Några hafva», yttrar han, »kallat den (*Sisymbrium*) *Venus*' krona, antingen för det ungdomen, som gläder sig åt kärleken, begagnade den ljufluktande växten, att dermed bekransa sig, och medelst blomstrets angenäma doft förhöja sina glädjefesters retelser; eller snarare derföre, att *Sisymbrii* stjelk, med sina ledstycken (*internodia*) och blommornas kransbildande ställning, liknar en täck krona.»

Gul-väpling, Gul-kulla, Norrige: Gul-kaal och Guul-koll (*Gunnerus*), äro allmänna namnen på ifrågavarande väpling, hvars benämning efter den h. Jungfrun — enligt folkuttalet: Jungfru Marias kruner — jag hört endast i norra Bohusläns skärgård (1845). Växtens blomhufvuden ha väl blott en altför aflägsen skapnad af s. k. slutna kronor, men — såsom allmogen nu mer tar det: deras höggula hjärthet påminner (så mycket lifligare) om guldets skimmer; och Jungfrukrona var under medeltiden väl ett lika gängse namn, som nu brudkrona, efter kronan då utgjorde en jungfrus vanliga högtidsprydnad (Den nioåriga Brita Brahe bekände på sin dödsbädd i Wreta kloster för biktfadren, att hon natten före en dag, då hon skulle bära mantel och krona, icke kunnat sofva »för glädje skull» — andra drag, att förtiga); men hvars begagnande med tiden inskränktes till bröllopsdagen. *Corona virginea* (Jungfru-krona) var ett af medeltidens namn på *Vinca pervinca*. — Eljest, och enär i flere mål, bland oss, hos Skånska allmogen, krona äfven tages för hjessa, med dess hår, är det tänkbart, att endast jungfruns för-

menade gul-lockiga hufvud — vackert beteckadt i blomstret — föresväfvat upkallaren. Namnen Gul-kulla, Gul-kaal, Guul-koll, samt Engl. Hop-trefoil, ge häråt styrka, likasom dessas syftning blir ostridig af kronanamnet. För bemärkelse hitåt af krona tala i öfrigt Munk-krona, Prest-krona (i medeltidens öfvers. Corona monachi, C. sacerdotis — Matricaria, Leontodon m. fl.), som än kvarstå, och omväxla med de liktydda: Munk-hufvud, Prestskalle o. a., hvilka omöjligen kunnat syfta på eg. krona, men säkert — och det rätt träffande! på den krans af hår kring hjessan, hvilken upkom genom tonsuren, och verkligen kallades krona, såsom i Helsingelagen: Slar man wigdan klærk som krono hawer.

Gulväplingen är, der den kan åtkommas, den första ört, som ätes af lammungen, hvarom bondgummorna der och hvar veta tala. »Pecudibus omnibus gratum.» (Gunnerus, Fl. Norv.).

8. MARI GULD (Norrige). *Corn-Marigold* (Engl.). *Chrysanthemum segetum*.

Om, såsom allmänt antages, denna ört först i början af 1600 inkom i Norden, kan namnet här icke vara äldre; och då växtens nära och mycket liknande anförvandt, *Chrys. leucanth.*, med sina hvita kronblan, af ålder hetat Marias Sengenfoor, kunde man gissa, att namnanledningen blifvit hemtad från denna, samt, för den förstnämndes höggula färg, gjordt till Mari guld; det motsäges åtminstone icke af örtens fullkomliga oduglighet, som strider mot en äldre och mer betydande grund för namnet. — Morgon-fruer (Danm. Morgen-frue) är eljest blomstrets namn i Sæterdalen (enl. Gjelleböll, Beskr. ov. Sæterdalen), hvilket ock kan höra hit.

Gull, såsom betecknande gula blomster af alla slag, till och med af andra färger, är i våra norra orter ej ovanligt. »Plocka gull» är i Jämtland = plocka blomster. Jfr. Runa, 1847, s. 20. Gulleblommor kallas, enl. Linné, S. R., s. 254, ifrågavarande ört i Skåne; och äfven Norskarna ha sitt Fager-guld (*Trientalis*), Berg-guld (*Sedum acre*), t. o. m. Finger-guld (*Digitalis purp.* Gunnerus), i medeltidsbandl. liktydigt med Finger-ring. I en Sv. Handl. af 1669 (Kröningsv. Handl.) upräknas eljest »ett gull och två gullringar.» — Växtens Engelska namn är *Corn-Marigold*. Ett annat hithörande Engelskt växtnamn är *Marsh-Marigold* (*Caltha palustr.*). Den sednarens egnande åt den heliga Jungfrun hör uteslutande England till, och är lätt förklaradt. Af vigt för bådas historia vore, att utröna om namnet af Marias guld först tillhört *Caltha* (hv. jag förmodar), eller *Chrysanth.*

9. JUNGFU MARIA'S ROCK (Sv.). *Orchis maculata*.

Namnet, upgifvet af Linné 1755 för Dalsland, har jag, som 1843 socken för socken genomtågat Dal, och äfven sednare, 1845 der färdats, icke kunnat få höra. Det torde således vara att räkna till de många utdöda. Har törhända afsett det brokiga blomaxet; men derom ännu intet med visshet! Möjligt till och med, att rock här bemärker *räck*, då denna tages för *slända*, hvilket man i Dalsland (med afs. å växtens skapnåd) höll troligt. Men det är mindre sannolikt.

40. JUNGFRU MARIAS KÅPA (Sv.). *Mari-stak* och *Marikaapa* (Norrige).
Mariu stakkr (Island). *Alchemilla vulg.*

»Onser vrowen mantel» finnes redan i ett glossarium från medeltiden (å Bibl. i Lüwen; jfr. Mone, Anzeiger, m. m., f. 1837, sid. 448) uptaget för *Alchemilla*. Både Brunfels och Fuchsius hafva ock: *Unser Frauen mantel* (nyare tillägga: *Nacht-mantel*), men så vidt jag känner, finnes namnet aldrig klädt i Rommersk drägt. — Det är i de rynkade eller veckade bladens mantel-lik skapnad, som man sett bilden af detta plagg (»a similitudine foliorum.» Brunfels, onom. 1543); och då redan i äldsta medeltiden dessa hållits för verksamma i vissa åkommor hos qvinnor — »si mulier, a balneo exiens, linteum in hac aqua (sc. herbæ) intinxerit, laxisque mammis imposuerit duras ipsas efficiet et solidas», såsom Brunfels uttrycker en vida äldre tilltro — så blef det ett af den h. Jungfruns undergörande plagg, om hvilka legenderna så ofta orda — en åsigt, för hvilken likväl skriftliga stöd icke äro mig bekanta. — I Norden förbyttes mantel till kåpa (D. kaabe) och stakk, och det är märkligt, att efter det kåpa, såsom namn på plagg, å de aldraflestade orter i vårt land långt för detta försvunnit för kappa, det än i dag fortlevver i växtnamnet, på några, fast få, ställen till och med blefvet fullkomligen betydelselöst, i öfvergående (såsom i Köpingstrakten af Westmanland), icke till kappa — »J. Marias kapp» får man aldrig höra (blotta afbildningen deraf hos bladen, och utan dermed förenad betydelse hos örten vore, helst när man besinnar skillnaden mellan kåporna och våra kappar, för svag att underhålla den) — utan till kappe, kopp. J. Marias kappe (liten bågare, tumlare) är en af vår tids sinrikare (om än icke djupare) upfattning af denna örts egenskap, att i sina bågrika blån hemta och kvarhålla dag, eller rägn droppar. Jfr. »J. M. Tvättskålar.» — *Mari-stak*, äfven *Jomfru Mari-stak* (Gunn.), tillhör Norrige (*Marie kaabe* der äfven *Malva rotundif.*), samt *Mariu stakkr*, (i. *Mariu-stakkrur*. Mohr, Isl. N. H.) Island — båda visserligen föranledda af, och i det hela samsyftande med de nämnda, dock med den större egentlighet, som af *Stakkr*, *Stak* blifvit en följd. Detta *stakkr*, bemärker nämligen just någonting stockadt, skockadt (deraf nt. *Skocka* på denna ört) sammadt, veckadt, och deraf ett så beskaffadt plagg, kapp eller öfverkjöl — en iakttagelse, hvartill hvarken orden mantel eller kapp kunna leda! (Sv. *stacka*, v., *coarctare* in *struem*, finnes ej i Isl., *Stack*, *cumulus*, e. gr. *fæni*). *Fedle-Stak* är örtens namn i *Hardanger*, och *Schnabel* i sin *Beskr. derom af 1734*, sid. 34, yttrar: »at Bønderfolkets *Stokke* eller *Skjörte* ere lagte i *Folder*, ligesom denne *Urt folder sine Blade*, er nok *Grunden til Benævnelserne.*» *Aasen* (*Ordbog ov. d. Norske Folkesprog*) har, eft. *Hallager*: *Felle-stakk*, 1) *smaarynket Skjört*, 2) *planten Alchemilla*; men saknar *Maristak* i. *stakk*.

41. JUNGFRU MARIAS HANDSKAR (Sv.). *Orchis maculata*.

Namnet, liksom föregående under N:o 5, syftande på örtens fingerlika rötter, är sannolikt en nyare utvidgning af detta, samt således af ringare be-

tydenhet; och har lämpningen på några ställen äfven öfvergått till växtens rödspräckliga blomax, som man föreställer sig afbildade i många färger grant utsydda, särdeles i Norrland och på Öland än brukliga, högtidshandskar, i. vantår. Förhållandet förtjenar upmärksamhet. Namnet, troligen ej äldre än 1600:talet, finnes första gången anteckadt i Fl. Åkeröens. 1728, samt der-efter blott på ett ställe, nämligen i Lenæi Beskr. om Delsbo i Helsingland, 1764. Har sin motsvarighet i det Franska »Gants de Notre-dame», der *Digitalis purpurea*.

Ann. I Östr. Wingåker benämndes för mig under förlidna sommar *Lychnis flos cuculi* (här nedan uptagen bland »J. M. Blomster») Jungfru Marias hand, samt J. M. fingrar (för den femdelta blomkronan); hvilket jag likväl anser tarfva vidare bekräftelse.

42. JUNGFRU MARIAS FÖRKLÄDE (Småland). *Orchis maculata*.

Äfven detta af Linné för Småland — hans födelseort! — upgifna, säkerligen nyare, namn torde vara förgäta. Kan hafva afsett det brokiga, högfärgade blomaxet, utan någon djupare betydelse. Om roten åsyftats, kunde man tänka sig att »förkläde» här varit = Hand — det sista i alla fall roten till denna örts samtliga namn efter J. Maria.

43. JUNGFRU MARIAS KÄNGLAR (äfven Kingler, Kinglar) = kängor, Bohuslän, Skee s:n, *Lotus corniculata*. — *Maries guld-töfler*, Norrige, Lot. corn. — *Marie-skoe*, Norrige, *Cypripedium calceolus*. — *Frue-skoe*, Danm., Cypr. calc. — *Unser frawen schüchlin*, Tyskl. *Melilotus germ.* Fuchsius, 1542; *Melilot. officinalis*, enl. Linné och Wahlenberg.

Det i förstone bjärtröda, och sedan höggula blomstrets snibb (synbarast före utslagningen), som aflägsset liknar dem å de än här och der, men särdeles under medeltiden, brukliga snibbskor, med sina hornlikt utskjutande spetsar, har föranlett namnen kängor och töfler; och endast för det blomsterflocken i sin gullglans tidigt sticker af mot vårgrönskan — Tiritungen (Lot. c.) »påaktas» ss. vår-budbärare (Norg., T. journ.) — torde den tillvunnit sig namn efter Maria; åtminstone är här ej en skytt af annan namnanledning nu mer till.

Marie-skoe, *Frue-skoe* (Cypr. calc.) är — säger Horneman — »den smukkeste af denne familie»; den skönaste af denna sköna släkt, ville jag säga. Omgifven af fyra mörkt purpurfärgade blomblad skimrar den stora, djupa och trubbiga blomläppen i höggul glans, och det är just denna blomläpps skapnad af en täck sko, som gifvit namnet. »Det gule Blomst ligner en Træskoe», yttrar förf. till Beskr. om Hadeland (22 h. af Topogr. Journ., för 1798, sid. 188), sant, men ej fullt träffande; något bättre: gammaldags, gula sidenskor, eller tofflor. — Författaren tillägger: »Det Snak om Spindelens Hjem i Blomstret om Natten er kuns en rar Hændelse.» Beklagligt, att han icke anført snacket i dess helhet! Äfven jag vet, efter allmogen, hvarjehanda om »Jungfru Marias spindel» — och derom en annan gång. — Det forn-

tyska, Unser frawen schüchlin, har ungefär samma syftning, som de redan omordade.

Anm. Hornemann (Dansk oekon. Plantelære, 2 del., Kphmn 1835, bl. tilläggen t. första delen, ss. 261—262) yttrar om *Cypriped. calceol.*: »Den kaldtes uidentivl i Oldtiden i norden Freias Skoe, idetmindste er det tilfældet med andre planter, som bare Freias Navn, at de siden erholdt Marias, f. Ex. Vor Frues Særk.» —

En och annan bl. allmogen i norra Bohuslän upstedde 1843 för mig *Orob. tuber.* under namn af J. Marias känglar; men det fordrar bekräftelse. Säkrare är en annan samtidig upgift, att *Lot. corn.* äfven i Bohuslän kallas J. Marias toffler.

44. VOR FRUES SÆRK (Norrige, Danmark). *Convolvulus arvensis.* — *Jungfru-särkar* (Conv. arv.) Sv. — *Jåmfru-särkar* (Prim. veris), Gotland.

Växtens äldsta och flesta benämningar uppehålla sig vid dess bildning, utseende samt sätt, att fortbilda sig, och om de alla, från olika tider och länder, sammanfördes, skulle de bilda en lika vetenskapligt sann och *fullständig*, som poetiskt skön och *levande* beskrifning på örten. — Blomstrets förevarande namn efter *vår fru* (Maria) tillhör Norrige och Danmark — hos oss vanligen *Jungfru-särkar* (Linné), såsom på Gotland: *Jåmfru-särkar*, der äfven *Prim. ver.* (C. Säve) — samt afser de vackra, hvitskimrande, liksom fäl-lade, blommorna. Någon upteknig deraf från medeltiden har jag än icke funnit.

Anm. Att Hornemann (Dansk Pl. lära, II Del.) upgifver, det »åtminstone», bl. andra, *Vor Frues Særk* under hedendomen burit namn af Freja, finnes af anm. till föreg. — *Beviset* är svårare att finna.

45. JUNGFRU MARIAS LIN; JUNGFRU MARIAS HÖR (Sv.) *Polygala vulg.*

Långt tillbaka i medeltiden finnes detta namn tilldeladt (*Antirrhinum*) »*linaria*» (»a foliis, quæ lini faciem referre videntur.» Fuchsius, 1542). »*Linaria, S. Marien vlas*» (flachs) — äfven gifvet »*hypericon*» — möter redan i 13 århundradet (Gloss. i Karlsruhe; hos Mone). Äfven Franck (1638), samt någre äldre efter honom, nämner — troligen öfversättningsvis — »*Osyris*» (= *Linaria*) Lijngräs, men folknamn på denna växt har det väl alldrig varit hos oss. — Lämpligare bär ock ifrågavarande *Polygala* namn efter eg. linplantan, för en viss likhet med den; och linet blef *Jungfru Marias*, efter örten var god till så mycket. Jfr. t. ex. Runa 1847, sid. 22. (»*Polygala* --- *lactis abundantiam facit.*» Redan Plinius! L. 27). *Mjölks-öka* (Engl. *Milk-woort*) och *Korsblomma*, det sednare nog ett med *Norrskarnas Mælke-kors* — emedan växten lägges i mjölkbyttorna, att mjölken må bli tjock (Ström, Söndm.) — äro derföre ock gamla namn på örten. Linné är, så vidt jag vet, den förste, som upteknat ifrågavarande växtnamn, nämligen *Jungfru Marie hör*, för Småland, samt *Jungfru Marie lin* för Dalsland. Såsom vanligt, är det nu mer hos allmogen mäst förkortadt till *Jungfru-lin*, det man får höra i flere af medlersta Sveriges landskap.

46. JUNGFRU MARIAS BARNMÖSSA (Westerbotten). *Splachnum luteum*.

De två utmärktaste slagen af detta slägte, den ena med purpurröd, och den andra med stor gul skärm nedomkring fröhuset, hållas med rätta för de skönaste bland mossor. »*Maxime spectabilis omnium muscorum*» (Wahlenberg); »De tvende smukkeste og mest udmærkede af mossarterne» (Horneman).

Det är den sist nämnde, gula, som af Westerbottens allmoge — sannolikt vid Kengis — blifvit för Linné nämnd Jungfru Marias barnmössa — ett lika vackert, som träffande uttryck, vid betraktandet af frögömmet, med sin vida höggula och något kupade skärm.

IV.

47. JUNGFRU MARIAS NYCKLAR (Sv.) — *Maries Nykyl* (Norrige). — *Jungfru Marias Nyckelknippa* (Sv.) — *Marie Nöklebaand* (Norrige). — *Vor Frues Nöglebaand* (Danm.), *Primula veris*. — *Mari Lykiur* (Island), *Botrychium lunaria*.

S. Peters schlüssel, S. Peters slötel, Himmelschlüssel voro långt tillbaka i medeltiden Tyska folknamn på denna ört, hvilken såsom en tidig vårblomma på den än gråspräckliga grasmattan, uppenbarar sig, lik en nyckel till den framgryende blomsterverlden. Växtens aflagsna likhet med en nyckel (den raka stjelen med åt sidan lutande blomvippa) upfattades, och i vårglädjen satte man nyckelen S. Petter, vårdaren af himmelrikets nycklar, i handom. I eg. norden — om icke på Gotland (för dess forna gemenskap med Tyskland?) — har namnet, hvilket här mycket sällan höres, aldrig blifvit hemmavarmt. Oftare säges Sankt Olofs nyckel — en rätt oegentlig, men för sin nordiskhet eftertänklig motsvarighet!

Allmännast och för norden törhända eget är dock Nyckelblomstrets egnande åt Jungfru Maria. Det nyss sagda om blomstrets utseende, tid m. m., törhända ock dess — än i dag ihogkomna! — verkan: »mulieres formæ studentes succo e floribus illorum expresso faciem illinunt» (1542); »De qvinder som ville haffue it klartt oc skönt andlede — brende vand der aff, mz hvilket de dem stedtze vnd ansigtit tho» (1546), i förening med gamla åsigten: *en qvinna utan nyckel* m. m., enligt det bekanta talesättet — kunna alla ha ingått i upnämningen. Den är här jämnt spridd, och tämligen skiftande: Jungfru Marias nöklar (Westerg.), Marith nykjyln (Eldalen i Dal.), i Småland äfven gifne *Orchis macul.*, liksom *O. militaris* i Norrige nämnes Sankt Hans nökler, och på Gotland: Johannis nycklar. Vidare: Marie nykyl (Norg.), Jungfru Marias nyckelknippa (Sv.), Marie nöklebaand (Norg. Sommerfelt), Vor Frues nöglebaand (Danm.), m. fl. Det sistnämnda (J. M. nyckelband), som ock ihogkommes i Bohuslän (der tilldeladt äfven *Anchusa*; jfr. Runa 4847) bemärker: Nycklar med bandet l. på bandet (blomstren med fodren: nycklarna, och stjelen: bandet) — fordom en qvinnas oundgängliga tillbehör, äfven utmärkelsetecken, samt är, jämte J. M. nyckelknippa, såsom Marie-namn, ursprungligare och egentligare, än benämningen af

nycklar, hvilken rätteligen tillhör Petrus. En förblandning har här troligen förr eller sednare upstått.

Om Isländska namnet Mari Lykiur (Marias nycklar) på Lås-gräset (*Botrychium lunaria*) vet jag intet att säga. Jfr. Runa, 1849, sid. 16.

Anm. I Wärmeland (Näs härad, samt i Philipstad Bergslag) upgafs 1843 och 1845 för mig namnet Jungfru Marias nyckelhake, på en »rödbrun och sällsynt» blomma, som vid mina besök icke kunde företes. Om denna har jag ej eller sedermera lyckats få besked. — Aasens (N. Ordbog, 1850) Marilykle (Lot. c.) är af honom oförklaradt.

48. JUNGFRU MARIAS KARUR (KARDOR) (Sv. Bohuslän). *Vicia cracca*.

Endast i Skee socken, norra Bohuslän, har jag fått höra detta hittills ouptecknade namn, och mig veterligen finnes ingen motsvarighet dertill i andra länder. Afser bladens och äfven blommornas ställning till hvarandra, hvilken, ehuru nog ofullkomligt, liknar, snarare en kam, än en karded. — Växten är ett förträffligt foder, och frukten (ärterna) i Norrige ej sällan använda till nödröd.

49. JUNGFRU MARIAS NÅLDYNA (Sv.) — *Maria's Nadelkissen* (Tyskl.), *Tlapi bursa pastoris*.

Redan Franck (1659, 2:a upl.) har detta namn, och någon så gammal uppteckning deraf har jag än icke funnit hos utländska författare (F. Nork, *Mythologie der Volkssagen und Volksmärchen*, Stuttg. 1848, har, sid. 888, *Maria's Nadelkissen*). Ej eller finnes det på latin, utan var örtens namn under medeltiden: *Bursa pastoris* (som, tidigt öfversatt, äfven blifvit nordiskt folknamn på växten: Herde-väska m. fl.), äfvensom *Sangvinaria*.

Det är i örtens små fröskidor, som man sett *J. Marias nåldynor*. »*Siliculae forma maxime singulares*», yttrar Wahlenberg. De äro hjertformiga, och den gröna, genomskinliga hinna, hvaraf de bestå, låter de inneslutna, små runda fröen grant synas, så att det hela får utseende — fast i minskad skapnad — af en hjertbildad nåldyna (en hvar har sett att sådana äro yppigt i bruk hos allmogen), i hvilken nålarna äro så djupt instuckna, att blott knapparna synas. — Namnet *Sangvinaria* uttrycker en urgammal tilltro till örtens kraft, att stilla blod; och för ändamålet behöfde man — yttra gamla författare — endast hålla örten i handen. Jfr. äfven Hornemann. — Den, som vill neka, att denna öfvertro har sin del i växtens Maria-benämning, kan göra det.

20. JUNGFRU (MARIAS) TVÅL (Sv.). *Polygonum hydropiper*.

Växten är ganska skarp och brännande, så att om huden dermed gnides, ej blott en stark rodnad, utan äfven ofta sveda och hudlöshet uppkomma. I allmänhet tros därför namnet Jungfru-tvål skämtevis vara örten tillagdt. Så förhåller det sig likväl ej. *Sangvis Christi* och *Herba sanctæ Mariæ* hafva varit dess namn under medeltiden, som hade den bästa tillit till växtens kraft och verkan mot »onde oc fule saar, dermed thoit» (tvaget, tvåladt. 1546). Särdeles verksam ansågs den om morgnarna, medan dag-

gen än låg på bladen. Namnet Sangvis Christi är härmed fullt förklarat, såsom ock, så vidt möjligt är, Maria-benämningen, om dertill fogas, att allmogen på flere orter än tror en ful, fräknig, eller qvisslig hy kunna med örtsaften göras ren och vacker, likasom, hvad än oftare är fallet, att en flicka som »blifvit tagen af Solvargen» (Jämtl., Herjedalen), eller — såsom i Westmanland säges — »ser ut som Solvargen», d. v. s. blifvit solbränd, icke sällan anlitar detta bittra medel, att återställa ansigtets hvithet.

21. JUNGFRU MARIE TVÄTTSKÅLAR (Sv. Ö. G.). *Alchemilla vulgaris*.

Enhvar har sett, huru i denna örts skåliga blan dagg och rägn droppar samla sig och kvarstå — till ej ringa ögonfågnad, särdeles der växten finnes i mängd. Det är bekant huru redan längst tillbaka i medeltiden södra Europa hade sin »Jungfru Marias Bad», »Lavacrum Mariæ» (*Carduus fullonum*. Jfr. N:o 32 i denna afh.), en tistelväxt, som i sina än djupare blan äfven behåller ragn och dagg, icke utan öfvertro begagnadt till ansigtets tvagning; och som denna tistel här ej växer, är det ej osannolikt, att detta dess namn — obetydligt ändradt — blifvit hos oss, förr eller sednare, öfverflyttadt och lämpadt på vår likbeskaffade, allmänna *Alchemilla*. Men om det vatten, denna uppsamlar, blifvit under något förhållande af vår allmoge begagnadt, är mig än icke bekant. — Ifrågavarande namn är för första gången uppteckadt detta år i Östergötland, af Lectoren Johan Wallman.

22. JOMFRUE MARIE SENGE-BAAND (Norrige, Söndmör). *Parnassia palust.*

På Söndmör (Ström, om Söndm., I. III) och kanske några andra orter i Norrige (Hornemann) har detta blomster fått detta namn efter den h. Jungfrun, »emedan det på visst sätt liknar de här brukliga Sängband», säger Ström. Så vida med Sängband förstås sådana s. k. Sänghållare, som än, der och hvar, äfven hos oss, än brukas, är tillämpningen gifven; och blomstrets öfriga namn, såsom: Hjerte-blad, Hjerte-blomma, Jaa-blom, Qvinderfryd, Myra-solöy, m. fl., säga nog hvi »Säng-bandet» blef Jungfru Marias.

23. JUNGFRU MARIAS SÄNG-HALM. *J. M. Säng-gräs. J. M. Vagge-gräs* (Sv.) — *Jomfrue Marias Seng-foor* och *J. M. Senge-foer* (Norrige). — *J. Mariæ Senge-halm* (Danm.), *Galium verum*. Tyskl. och Danm. äfven *Thymus serp.* Se nedan.

Föreställningen, hvarpå detta namn sig grundar, synes vara en utbildning af en urgammal, redan hos Dioscorides och andra, anteknad folktro, att växten, på ett visst sätt tillredd, häfver kroppslig trötthet. Det är väl nu ute med föreställningen, men förbildningar deraf återstå — lika många och vidt spridda, som växtens namn. — I Sverike äro, näst ofvanstående (»*J. Marie Sengehalm*» 1638, Franck. Efter uttalet i Elfdalen: *Marith Saing-äm*), de vanligare: *J. Marias säng-gräs* och *J. M. vagge-gräs* (*Christi sänghalm*, Ö. G., Skönberga sn, Dbk); i Norrige: *Jomfrue Marias Seng-foor* (der äfven tilldeladt *Chrys. levcant.*), för hvars närvarande betydenhet der

Maries Fægre, samt Opskreedes Fægre (Ström, Söndm.) äro uplysande; i Danmark: Mariæ Senge-halm, och i Tyskland — för att hålla mig till äldsta uppteckningar: Unser lieben frawen weg-stro, Unser l. Frawen walstro, U. l. Fr. bet-stro (medl. af 1500). — Blomstrets mjukhet, vällukt och halmgula färg förklara eljest nu mer — såsom törhända ock fordom — till gemene mans belåtenhet, hvarför den h. Jungfruns säng dermed är vorden bäddad.

Äfven i den yfviga, rosenröda och ljufluktande Timjan (*Thymus serp.*) har man, åtminstone i Tyskland och Danmark, sett en bädd för Maria. Redan 1530 finnes T. namnet Unser frawen bettstro för växten (*Serpillum*) anteknad; 1546, Marien beddestro (Smith); 1567, Unser Frauwen Bethstroh (Q. Apollin.). Fuchsius, *Hist. stirp.* 1542, uptager icke detta namn för denna (*Serp.*), tydligen emedan den lärde ansåg ett namn på två skilda växter medföra oreda, det ock en anteknare (fr. 1500) i det ex. af Fuchsii arbete, som jag begagnar, uttryckt: »hic lübecce vocant vns vrowen betstro, sed male, vid. supra —», hänvisande till *Galium*. Men folken följa andra grunder! — Danska namnantekningarna: Vor froes sengehalm, samt Vor Fruis Sengehalm äro från 15 och 1600, och Hornem. upger både Marie Sengehalm och Vor Frues Sengehalm, såsom än lefvande benämningar på Timjan. — De gamle höllo växten helsosam för sjuklingar — »Ajunt et dormire eos oportere in molli thymo», Plinius, — och verksam mot mask:

Hoc ideo miscere cibis messoribus est mos,
Ut si forte sopor fessos depresserit illos,
Vermibus a nocuis tuti requiescere possint,

en redan af Macer, 4:ta årh. e. C. f. (*De virib. Herb. Lips.* 1832), upfattad folkvidskelpelse, hvilken törhända här icke-vore alldeles otillämplig.

24. MARIU VÖNDR (M. RIS.) Island. *Gentiana involucreta*. G. campestris. *Epilobium latif.* — *Jungfru-ris* (Sv.). *Solidago virgaurea*.

Virga pastoris (Herde-spö), en hos oss ej sedd *Carduus*, samt *Virga aurea* (Gull-ris. *Solidago*) voro under medeltiden växtnamn, som med ifrågasvarande ha något gemensamt. Af dem inkom det sednare tidigt och försvenskades till Gull-ris, sannolikt vid ungefär samma tid, som af vårt fullt inhemska Jungfru Marias ris (äfven *Solidago*) blef hvad än är: Jungfru-ris. Det har knapt haft annan l. djupare betydelse, än den, hvartill växtens utseende af ett ris af guld (värdigt den h. Jungfrun) närmast och enklast ledit, det ock får visshet vid betraktandet af den hufvudsakliga likheten, (af gyllene ris) mellan Jungfruriset (*Solidago*), samt de växter, som på Island och i Norrige än bära likbetydande namn: Mariu Vöndur l. Vöndur, och Marie Vöndur, (Marias ris) nämligen flere af släktet *Gentiana*, samt *Epilobium latif.*, hvilkas betydelse Isländska allmogen för 400 år sedan förklarade: »den kaldes Mariæ Riis (vöndur) fordi Jomfru Maria skal have brugt den til,

at tugte Börn med»; och samma art ligger i »Herdespöets» bemärkelse: »virga pastoris haudubie dicta est ob longas virgas, quas pastores forte sumunt, et ea parte qua possit manu capi aculeis nudant, reliqua autem aculeata parte gregem ducunt» (Fuchsius, 1542). — Vöndr = qvist, stängel, spö, ris, qvast, finnes ej mer för sig i svenskan, icke ens i folkspråket; I Westm. L., B. B. c. 66, förekommer det under bemärkelse påk (»hand ok vand»); i Alex. Magn. Hist.: hæslevand, baculus ex corylo, allt enligt Ihre; afvensom i några folkvisor lilje-vand, lilje-stängel, är en poetisk benämning på flicka. Men i sammansatta växtnamn är det än i dag till, ehuru alltid vrängdt och utan betydelse: Vi-vang (Bet. nana), Norrig. Vi-vendel; Vri-vängelträ, Lonicera, m. fl.

25. JUNGFRU MARIAS SILS-HÅR (Sv.). Drosera.

Namnet, upfattadt redan af Franck 1638 (»J. Mariæ Siles-hår»), sist af Linné, Fl. Sv. (»Mariæ-Siles-hår») — nu mer blott i Svea rike någon gång af de gamle ihogkommet — är af inhemskt ursprung, saknade all motsvarighet i andra länder, till och med i Danmark, och, så vidt man känner, afven i Norrige. — Med sils-hår förstår allmogen på flere orter, såsom i Westergötland: hår-sigt (colum), sigt, eller sil med hår, l. tagel till botten. Än i dag lägges vid mjölksilning ej sällan denna ört i »sils-håret», att mjölken må gå genom den (här af afven *væxtens* benämning: sils-hår); och detta, än till åstadkommande af den omtyckta *tutmjölken*, än, och vanligare, för att rena mjölk, som tagit osmak, oftast deraf att koen fått i sig Ko-svamp (Boletus bov.), eller blifvit, tillika med mjölken, »förgjord», såsom allmogen tar det. Jfr. Linn. Fl. — I ett sådant: *det renar från ondt*, ligger väl namnets egentliga förklaring.

V.

26. JUNGFRU MARIAS VINBÄR (Sv.). Rubus saxatilis.

När man känner huru i äldsta tider och ännu under medeltiden folken visste begagna och draga nytta af hundradetals inhemska jordalster, hvilka nu lemnas obegagnade, blir förklaringen af ifrågavarande namn mer än lätt. De smakliga bären — nu mer »a pueris tantum expetiti», Linné — få nämligen i gamla skrifter stort lof, och ord för detta ligger, efter tidens sätt, i namnet. Af Jungfrubären kan ett smakligt vin tillredas, och man har anledning antaga, att de under medeltiden blifvit flitigt använda dertill. Blott i de nordliga delarna af landet höres nu mer »Jungfru Marias vinbär» (s. s. i Delsbo-orten af Helsingland. Jfr. Lenæus); eljest vanligen, och synnerl. kring städerna, »för vighetens skull»: Jungfrubär. Retzius (Fl. oecon.) har både J. Mariæ Bär och Jungfrubär — det sistnämnde af honom tillagdt afven Rub. arctic., Åkerbär — men utan upgifven källa. S. P. Ström (»Bahusium», hskr. af 1744) har i afdeln. »Foecundit. Bahusii»: Fruubær, men Lat. och Sv. namnen för denna, och några få andra i hans förteckning, äro ej tillfogade.

27. JUNGFRU MARIE HUMLA (Östergötland). *Trifolium agrarium*.

Ehuru sedan äldsta tider nordiska folken finnas hafva använt åtskilliga inhemska örter i stället för humle, såsom *Achillea*, Isl. Jord-humalle och Vall-hummal, liks. i Norrige: Jordhumle, *Myrica*, Skogshumle, Pors, m. m. fl., var dock redan under medeltiden den eg. humlens bruk hos oss allmännare, än man trott. År 1346 fingo Glanshammar, Rinkaby, Öbo och Litlokyrko soknar i Nerike utgöra deras spanmålstionde i humle (enl. handl. i Riksarchivet), och flerstädes omtalas Humblagardar (s.s. i Westerås, Stockholm) än tidigare. — Äfven namnet Jungfru Marias humle, (Danm.: Humle, Norrige: Voldhumle), kalladt efter den egentliga Humlen, då dess små gula blomhufvuden nog likna päplorna på humlen, kan således vara gammalt; och Marias blef denna blomma, *efter den är så vacker och lik humle, men intet duger för oss.*

Namnet är uppteckadt i Östergötland af Lect. J. Wallman.

28. MARIE BREGNE (Norrige, Danm.). *Polypodium vulgare*.

Redan hos de gamle stod denna ört, hos oss allmännast kallad Stensöta, i rop, och Plinius (Lib. 25. Ed. L. Desfontaines. Parisiis.) hade fått den öfverdrifna upgiften, att man i norden kunde med den uthärda i tolf dagar, utan annan föda. Visst är, att Stensötan ofta blifvit i hungersnöd hos oss använd, likasom, att en släng af öfvertygelse, det örtroten, mer än annat, tjänar för föda, ännu finnes kvar hos vår allmoge, tillika med det söder ifrån hemtade, förklarande namnet Engel-söta (Tyskl. Engel-süss; i en medeltidshandling hos Mone, på T. dial., Insuza). Marie Bregne tillhör Norrige, Danm., och spår till dess tillvaro nu eller fordom i något annat land finnes icke. Bregne, Sv. Bräkne, är tillagdt denna och några andra likartade växter, samt uteslutande nordiskt. I Tyska medeltidsurkunder är örtens namn: Steen var, Steinuare, Farm, o. s. v., samt i gl. Engl. (1260, hos Halliwell, Rel. ant.) Reven-fot; men bemärkelsen oviss. Samtydigheten af Bräkne, med Fräkne, Fräken, samt dettas afseende på blomplättarna å bladen, är förkastelig; Wahlenbergs: »Frons — — Svecis Ormris vel Bräken, quia rigidioris substantiæ, attamen frigoris impatiens», bättre, då ett gammalt Sv. namn på örten: Bom-bräken, tyckes just peka på växtens bräckliga träaktighet. Här betyder ordet dock mindre. Det är nyss sagdt huru tillitadt och derföre afhållet detta Bräknet varit och i viss mån än är. Framför allt galler detta Norrige, hvares bekanta »Sirel-Drikke», tillredt af roten till Marie-bregnet, är så begärligt; och sin hyllning åt växten uttrycker allmogen derstädes ännu i berättelsen, att »Jungfru Maria lät en gång sin modermjolk flöda ur bröstet ner på jorden, då bergsskrefvorna straxt öfverflödade af denna både till mat och dryck tjenliga ört.» (Jfr. Wille, om Silleröd, sid. 123).

29. JUNGFRU MARIAS BRUD-GRAN (Sv.). *Orchis conopsea*.

Namnet kan med säkerhet anses vara inhemskt. Brud-granar restes vid bröllopsgårdar långt tillbaka i medeltiden — sannolikt på grund af hednisk

vidskepelse — samt resas där och hvar än i dag, en för brudgum och en för brud; och den af granarna, som längst håller sig frisk, tros utmärka hvilken af brudparet lefver längst. Till Brud-granar användas unga, raka granar, de längsta man kan finna. De afqvistas och barkas nedifrån, till omkring tre alnar från toppen, så att skaten (de öfversta 3 alnarna), till grenar och barr, bibehålles så yfvig och grön, den är.

Ett sådant utseende, till skapnaden, har ock blomstret Brud-granen, med sin långa, raka stjolk och rika blomax i toppen; en ståtlig, skönfärgad och välluktande blomma, hvilken folkpoesien sålunda så väl och vackert hyllat i benämningen Jungfru Marias brud-gran!

Jag vet icke annat, än att Wahlenberg (Fl. Sv. 1833) är både den förste och ende, som upteknat ifrågavarande namn; och det i Wermland. Jag har hört det flerstades i Philipstads Bergslag, men i öfrigt blott i Daga och Selebo härader af Südermanland — der förkortadt till: Brud-gran.

30. MARIE-BLOMMA (Sv.). *Primula farinosa*. *Bellis perennis*. —

Marie rosor (Sv.). *Lychnis flos cuculi*. — *Jomfrue-blom* (Norrige).

Lychnis alpina.

Endast för sin täckhet och bjärtröda färg torde dessa blomster blifvit egnade Jungfru Maria. Linné, som för den förstnämnda på Gotland upteknat namnet, nämner henne »pulcherrima in pratis.» Kronbladen hjertformiga och rosenröda! — Namnet har dock i öfra Sverige öfvergått, än till Maj-blommer, det jag 1848 hörde i trakterna kr. Omberg, än till Majer (Svecis, Linn.), och äfven det Danska Blaa-mai kan vara sista skymten af blomstrets ur folkminnet gångna Maria-namn. — Äfven *Bellis perennis* kallas (Enl. V. A. Handl. f. 1741) på Skånska slätten: Mariæblommor (Danm. Marre-rosen; jfr. Sim. Paulli Fl. Dan. 1648), tvifvelsutan endast för blomornas färging. — Marie-rosorna (*Lychnis*) äro större och mer i ögonen fallande: lena och lätta; ingå än i dag till hufvudsaklig del i allmogens blomsterprydnader vid Midsommaren. Namnet är allmänt i Westmanlands Bergslag; äfven i södr. Dalarna, enl. Uggla, Præf. Næsg. — Det Norrska Jomfrueblom (*L. alpina*) torde härmed äga sammanhang.

31. MARIU-GRAS (Island). *Mari-gräs* (Norrige), *Lichen niveus*, Olafs. —

L. nivalis, Linn. — *Cetraria nivalis*, Hornem. — *Mari-gräs* (Norrige),

Holcus odoratus. — *Mari-gräs* (Norrige), *Orchis maculata*.

Om den första, Mariu-gräs, säger Olafsen: »Det smukkeste af alle Fældegräs i Island, og derfor maaskee tillegnet den hellige Jomfrue», och något tillägg behöfves ej, om icke samme författares ord: »Den sankes og bruges kun for Smagen», som är »söt og behagelig»; hvartill kunde fogas Hornemanns upgift, att den blifvit använd till nödröd. — »Mari-gräs» är i Westergötland vrängdt till Maj-gräs (Linn. Fl. m. fl.). Dettas utmärkta godhet såsom foder, men främst, och kanske endast, dess starka och behagliga lukt (som skyddar mot mal), torde föranledt uppkallelsen. — Mari-gräs

(*O. maculata*) står i gemenskap med, och förklaras af, denna örts öfriga namn efter den heliga Jungfrun (se J. M. Hand, Förkläde m. fl.). — Att ett eg. blomster benämnes gräs var fordom vanligare, än nu. I en Cod. M:s. i Ups. Biblioth., från sl. af 1300 l. början af 1400, står för Pr. veris: Vangr-gres, och för Verbena: Appalda-gres (enl. Prof. J. H. Schröders afskrift). Isynnerhet på Island och i Norrige är detta än förhållandet.

32. MARIE TIDSEL (Danm.). *Carduus Marianus*.

Flere tistlar och tistelartade växter finnas varit upkallade efter den h. Jungfrun, och det, såsom likt synes, förr än någon annan ört efter henne nämns. Märkvärdigast i detta, som i flere andra hänseenden, är: »Jungfru Marias bad», Labrum, Lavacrum Sanctæ Mariæ, hvilket namn få Örtglossarier alltifrån 12 århundradet sakna. Oftast får den likväl i dessa, jämte de nämnda latinska benämningarna, namnen Sunte (!) Marien distel, Marien distele, m. fl. — Växten finnes icke i Norden. De vid stjelken parvis sittande bladen äro till en del sammanväxta, så att de omfatta denna, bildande aflånga kärl (lavacra); och redan i gamla tider lades märke till, hurusom desse alltid hålla vätska af dagg eller ragn — »intra se humorem nunquam non retinent.» Föll så af sig sjelft, att ett sådant vatten i ett af naturen bildadt kärl skulle anses undergörande, samt hela växten egnas den h. Jungfrun. Brunfels (1530:talet) yttrar, att »det vatten, som samlar sig i bladen underbart (mire) tjenar att rena och försköna ansigtet», samt tillägger det *detta derföre plögade anlitas af jungfrur och sköna qvinnor* (»ob id et a virginibus et speciosis mulieribus expetitur»). Namnanledningen är här ju lika uttrycklig, som ostridig!

Beträffande vår Danska »Marie Tidsel» — Mariæ Tidtsel, 1546, Smith — så är äfven den en praktväxt, någon gång ända till fem fot hög, med vida, mörkgröna och glänsande blad, samt stora, violetteröda blomkronor. De gamle buro amuleter af denna ört till skydd mot ondt, och 1546 försäkrades, att om örten användes, *hues forgifft i legemmet er maa vige*.

Slutanmärkning.

Kring tio nordiska växtnamn eft. J. Maria återstå att behandlas. Sedan nödiga uplysningar om dem erhållits, torde de, jämte ofvanstående, hvilka alla tarfva en önskligare fulländning, komma att delgifvas den blomsterälskande allmänheten.

Sverige och Folket.

Non dubito fore plerosque, qui judicent hoc
genus scripturæ leve et non satis dignum.

Cornelius Nepos.

Vid uppställningen (indelningen) af hoföljande trettio Stycken (artiklar), hvaraf 15 angå *Landet*, samt 15 *Folket*, har jag så mycket mindre kunnat efter önskan förfara, som de tillsammans utgöra endast kr. *tiondedelen* af hvad i ämnet redan är samladt och för allmängörande behandladt; och då derföre äfven tillfälle till *öfversigt* af hithörande öfverlemningars *mångfald*, *betydelse* och *betydenhet* i vårt land, är inhemtaren betaget, befaras med skäl missförstånd.

I.

A) *Landet*. B) *Vattnen* (sjöar, strömmar). C) *Bergen*.

A.

1.

Söder ut fr. Dalarna.

Rombo-landet.

Romboland eller Rumboland är i Dalkarlens geografi, i vidsträktare mening: alt land, som ligger söder om Dalarna, men inskränktere och egenteligen: de närmaste landskaperna, Westmanland och Upland, hvilka af gammalt nämnts *Rombolanden*, samt folken derstädes: *Rombolands-* eller *Romblanns-bönder*. Desse hafva i Falun af ålder haft sin särskilda försäljningsplats: *Bond-* eller *Rombo-torget* (redan i medl. af 1500), under det Norrländingar förtytrat sina varor på *Helsingtorget* derstädes. Romboland uttrycker en från det dal- och bergfulla, samt derföre trångbodda, Dalarna till skaplynne helt olika, nämligen: vid och *rymlig*, bebodd trakt. *Rom* för *rum* höres än i Dalarna och långt ner i Westmanland. »*Romb-lann*» har i Dalkarlens visor och ordstäf jämväl en mindre fördelaktig bemärkelse, — mäst för det är intet Dalarna! — Benämningen tyckes förr varit allmännare. »De på Rumbolandet boende kalla än i dag sochnen Skougholand» säges i en handskr. af 1711 om Skokloster sn; men hvilken slutsats, utom det vissa, att *Rumboland* står såsom motsats till *Skog-land*, här af eg. bör dragas, lemnas tills vidare osagdt.

2.

Skåne. Skarhult s:n, Frosta herad.

Gemene man säger sig här *bo mellan skogen och plogen*.

Om egentliga meningen med detta, för närvarande å orten ej ihogkomna, talesätt skall jag än icke yttra mig. Att det syftar på traktens läge och beskaffenhet är emedlertid klart. (Samma uttryckssätt ligger i det allbekanta ordstäfvet: *vara mellan hammar och städ*, hvilket dock bemärker något helt annat). — Det läses i Hilarii Barfoths Beskr. om Skarhult, af år 1746, Handskr.

Svall-änga, svält-änga;

Hult-änga, hull-änga.

Svallängen och Hultängen, två ängar inom socken, af mycket olika beskaffenhet: Svallängen vid foten af ett berg, som äfven sträcker sig under större delen af ängen, och gör att den är mycket sidlänt, samt vintertid, då tö inträffar, nedgjutande sitt vatten öfver ängen, hvilket förorsakar svåra, och för gräsväxten menliga *svall*, så att ängen långt in på sommaren synes afsvedd, och gifver blott ett dåligt bete. — Hultängen, ursprungligen en skogsäng, har likväl genom sitt fördelaktiga läge, samt god häfd, blifvit ovanligt bärande. — Således: på Svallängen få boskapen *svälta*; på Hultängen åter, *hull*. Man inser ordleken i ordlikheten; det hela: en liten *finnt* — som Westmanlänningen säger — af någon *hittuger*.

När Åsleds hö

Går i Hornborga sjö,

Få vi bå' dricka och brö'.

Muntligt och efter N. Salander (Beskr. om Åsled, 1811, sid. 60), som likväl lämpat versens rätta folklydelse efter skriftspråket. — Gränsen mellan Åsled och Karleby socknar i Skaraborgs län går midt uti en vidsträckt mosse, som fordom skall varit beväxt med skog. Utefter kanten af mossen, åt Åsledssidan, framlöper en å, Slafs-ån kallad, som har sin uprinnelse i en annan mosse inom socknen, samt utfaller i Hornborgasjön. Den öfversvämmar och göder om vårtiden en liten remsa af mossen, som derföre utgör bördiga Mad-ängar. Den ofruktbara delen af mossen kallas Går-mossen. Vid bergning af hö på dessa ängar måste tiden noga tagas i akt; ty om före bergningen vattnet i ån är högt, och derpå regnväder inträffar, flödar ån, och bortförer det slagna höet. Likväl anses en sådan händelse förebåda ymnig sädesskörd, hvadan folket deromkring stadgat ofvanstående »märkevers», hvilken sålunda »säger», att mycket regn i Juni och Juli är godt för säden. (Muntl. och efter Salander).

»Vill du veta mitt djup, så mät min bredd.»

I nästan alla trakter af landet finnas sjöar och tjärnar, samt jölar (v. Södermanland: *göljar*), som sägas vara *bottenlösa*. Härmed förstås i allmänhet blott, att de äro för djupa, att kunna mätas; och då man besinnar hvilka redskap för slika ändamål allmogem har, är dermed förklaradt hvi dessa bottenlösa vatten hos oss äro så många. — De, som likväl önskat känna djupet af ett sådant vatten, sägas blifvit af dess *Rå* derom underrättade med ofvanstående ord, hvilka, afklädda deras sagoskimmer, intet annat beteckna, än att det eller det vattnet af gammalt ansetts vara mycket djupt. Sjöar med sådan tradition finnas till stor myckenhet i vårt land: Storsjön i Jämtland, Siljan, Wettern, Odensjön, m. fl.; äfven *jölar*, djupa, men af obetydligt omfång; och då man invänder det en sådan dock måste vara mer djup än vid, svaras att det likväl är så af de gamle sagdt, som talesättet lyder. En sådan jöl, bland otaliga andra, såg jag förliden sommar i Floda s:n af Södermanland,

belägen midt i en bred och vattensjuk sänkning, som sträcker sig genom flere socknar, här och der uptagen af smärre sjöar. Äfven ett ovanadt öga finner, att hela dälden en gång utgjort ett sammanhängande vatten, hvaraf både sjöarna och jöarna än återstå.

6.

Södermanland. Hölebo h:d, Hölö sn.

Ingen vinter, förr'n sjön sköljt al-roten.

Det är ett gammalt märke, att Saltsjön stiger om höstarna, ända mot vintren, så att man är viss, att om än vintren tyckes vara i antåg den icke med säkerhet är när, förr än sjön stigit öfver rötterna af strand-alarna. (Redan upgifvet af P. Scharff i Hölö, vid 1695, som ock anför *ordspråket*, såsom han kallar det. Hj. Fl., s. 101). — Alrötterna vid Westmanlands åar tros årligen höja sig, eller *skjuta up*, ss. det heter; och det har visst *något* sammanhang med ifrågavarande iakttagelse.

7.

Allmänt.

*Hjelmare gädda, Siljans laka, Ulo lax**Ä bästa fiskar, i sjögar tags.*

Finnes varit ett redan i medlet af 1600:talet bland allmogen gängse »proverbium». Nu mer på väg att förgätas. Ett annat dylikt börjar:

*Mälare gädda,**Westlanda brax, m. m.*

8.

Dalarna.

Nu kommer Dalkarlen!

Dalelven har med alla fjällfloder det gemensamt, att vårtid hastigt och starkt flöda öfver; och de, hvars ågor ligga utmed elfven, särdeles nedanför Gagnef, der båda: Öster- och Vester-dalelven sammanflyta, hafva lidit stora skador deraf. År 1655, om våren, då elfven steg ända till 10! (?) alnar öfver sin vanliga höjd, dränkte den en hel by, Boda, belägen redan i Mora socken, och Myrby i Husby socken blef på samma vis alldeles öfversvämmad och för alltid förstörd. — Icke utan farhåga motser man således i socknarna kring Falun den väldiga *Ersmess-floden*, eller *Fjäll-floden*; »Nu kommer Dalkarlen!» ljud ur allas mun redan för århundraden tillbaka, och ljuder det än i dag, när floden kommer. Jfr. Gezelius, Obs. ad Antiqv. Dalec. spect., Ups. 1693, Siljestr. de lacu Siljan, 1730, m. fl. — Och det är ett stort i denna flodgång, som jag icke skall bjuda till att beskrifva. Om *endast* det, att fjällfloden kommer upifrån de egentliga Dalsocknarna, eller derjämte, att ungefär samtida med den Dalfolket nedtågar till Rombolanden, att der öfversomra, gifvit anledning till talesättet, skall desslikes lemnas osagdt.

9.

Småland, Halland.

*Nissa å och Laga**Ta mången man af daga;**Helge å**Tar så många, som båda två.*

Flere strömmar och vattendrag i vårt land föregifvas »taga menniskolif», såsom folket säger — mer än andra; och så är äfven fallet. Sagån mellan Westmanland och Upland,

Ljungan i Ångermanland m. fl. stå i samma rygte. Orsakerna äro mångahanda (jfr. t. ex. Runa 1843, s. 1), icke sällan ovissa, särdeles för allmogen. — Anledningen till ofvannämnde tre års sammanförande i rimmet har varit en gammal, rätt märkelig, tro hos allmogen, att de alla uprinna på ett ställe, nämligen ur Dumme-mosse, nära Jönköping, hvilket likväl icke är fallet. Huru vida i öfrigt rimmet säger sant, vet jag icke. Boman (»Wettern och dess kustern») besannar förhållandet hvad Nissan beträffar, med tillägg, att personer, omkomna i den, ofta framflyta vid Halmstads bro, samt att folket i orten med mycken bestämdhet talar om uppenbarelser i sömnen, som antyda *hvar* de i Nissan drunknade böra eftersökas, *när* de skola framflyta vid Halmstad, o. s. v.

40.

Norrland.

*Ljusnan har slätter,
Ljungan ger fisk,
Glåman tar folk.*

Äfven ett urgammalt talesätt! Ljusna-elfven har på flere ställen vida och bördiga stränder; Ljungan anses vara fiskrikare, och Glåman (Glommen) har många svåra brådfall.

C.

41.

Westergötland. Kinne härad.

Kinne-Bonde!

Det har hos de gamle varit en tro, att mäktiga Skogsrän bott på Kinnekulle, och denna, af flere äldre författare omtalade, folköfvertygelse är än visst icke all. En Kinnebo yttrar, i sl. af 1600, härom: »I Kinna-viken skall det vanligen gå dem emot, som nämna Kinna-kulle, och det, enligt allmogens öfvertygelse, för det Skogsrän och troll inneha kullen, och icke lida, att man nämner deras hemvist. De, hvilka önska en lyckosam färd på denna vik, akta sig derföre noga, ej mindre att se åt kullen, än att nämna den vid namn; och der de någon gång ändteligen skola nämna den, säga de icke Kinna-kulle, utan *Kinna-bonde*; med egna öron har jag ock hört gamla gubbar, under full tro förtälja, huru fordom de, som seglat förbi kullen och dervid kommit att yttra något förklenligt om den, lidit skepsbrott och ymkeligen omkommit.» B. Österplan, Diss. de Kinna-kulle, 1699. — Dessa och många likartade föreställningar, som hos vår allmoge än äro gängse, ha väl en mythisk grund, men äfven en historisk, upkommen genom Mythens lämpning till verkliga förhållanden, såsom sedan årtusende folket än i dag förfar. Sälunda är troligt, att när i Samson fagres Saga (kap. 13) yttras, att »*Ovættir ganga sva rikt i Jotunheimum, at ef menn tala þaþ af tungu framm, at troll skuli eiga eitthvat, þa komma þau þegar ok taka þaþ*», med *Ovættir* ej förstås (förmenande) andeväsanden, utan fasthåldre, till fjällen och skogarna undanträngda, qvarlefvor af en föregången stam — afskydd, fruktad, till och med för öfvermenschlig hållen. (När man talar om trollen, stå de för dörren, är än ett alldagligt talesätt, som långt för detta mistat sin urspr. mening.)

Så bortåt ock här. Kinnekulle sjelf, dess minnesmärken, med traditioner och historiska vittnesbörd derom, tala derför. Kinne-grafvarna! dessa, ännu i deras vanställda skick, så egna och storartade bli nog i sinom tid föremål för en allvarigare granskning, och föreställningar, af ålder och betydhet, som ifrågavarande, lära dervid icke förbises. — Man

får än i dag höra »Kinne-bonde» för Kinne-kulle, fast meningslöst. »Somma segl, att då tyer, å samma segl intä» (somliga säga (eg. säger), att det hjälper (eg. förslår), och somliga säga intet) yttrade likväl gossen Johan i Trägårdstorp (under Hellekis). — Jag fästade mig då vid gossens och stora sv. Rimkrönikans »somma» — mer än nu.

12.

Westergötland.

Billingen och Kinnekulle dricka tynneskål.

»Rägn och elakt väder sade en 98-åra gubbe då säkert förbedas, när *Billingen och Kinnekulle dricka tynneskål*, det är, när det ryker af bägge tillika.» Kalm, Westgöta och Bohusl. Resa, 1742, sid. 295. — Ännu i dag anses upstigande töcken och immor, så väl kring Billingen, som Kinnekulle, behåda nederbörd, men det gamla talesättet, i anledning deraf, har jag å orten hittills förgäfvets efterspanat. I Holmstad socken uprepades det för Kalm. Ordet *Tynneskål* är märkligt, och *kan vara* en stark sammandragning af: *Tve-männings-skål*. Den åldriga föreställningen, att Berg-gubbarna från olika tillhåll plägat umgänge med hvarandra och druckit om, är än vid lif, samt tämligen allmän. De äfven i detta landskap belägna *Waberg* och *Trogesberg* beboddes, enligt sägen, fordom af hvar sitt troll, »Wabergs-gubben» och »Trogesbergs-gubben.» Wabergs-gubben säges en gång hjudit Trogesbergs-gubben på Slötteröl, och ännu utvisas en stor hall (Högerudshallen vid Bottensjön), med djupa, bågiga fåror, eller rättare, afsatser, på hvilken den sednare, under färden till Wabergs-gubben, föregifves slipat sin lie.

13.

Westergötland.

När Jatta koka örter på Billingen, kasta de så'et (sådet) ner te' oss.

Ett hos allmogen kring Flistad i Wadsbro härad, vid berget Billingen, brukligt talesätt, när rägn faller. — Min åsigt rörande grunden för uttryck, sådana, som detta (det är benäget meddeladt af Kongl. Sekret. C. G. Styffe) och dylika, är anförd under följande Nr. Folksägnen visar flere ställen å Billingen, der troll och jättar fordom skola hållit hus,

14.

Norrländ.

Trollen steka strümning i klakkin!

Företeelsen af upstigande ångor kring berg och höjder — äfven på vissa ställen i djupa skogar — näst före infallande rägnväder är från urminnes tider iakttagen hos många folk:

»Caligat in altis

Obtutus, abeuntque in nubila montes» (Sil. Ital.),

utan att, så vidt jag känner, ännu hafva blifvit till sina många och olika uppenbarelser fullt förklarad. — Att ofvanstående uttryck hos Norrländska allmogen, jämte flere likartade bland andra orters folk, då före rägn immor draga sig upp efter fjäll och höjder mot molnen, som samtidigt sänka sig, någonsin gällt såsom förklaring deröfver, är för ingen del troligt; men flere omständigheter, deribland talesättets allmänlighet och »oenighet» å skilda orter, gör sannolikt, att det i grunden hvilar på ett annat, ett mythiskt, förmenadt, eller ock på ett *verkligt* (historiskt), förhållande — möjligen på båda, under olika tider. *Thussat eru klätta ibui*, var en grundtro hos de gamle, och *Trollen i fjällen!* är Nordhäfdens ingångspråk, likasom än i dag folksägnens både mäst betydande och käraste ämne, jämte det denna allestädes pekar på hålor i bergen och skogarna, till en del med än omiskänliga

spår efter människohänder. Sådant allt må väl något tala. Ordasättet förvarar således i detta fall minnet af en förgången tro, ett uphördt förhållande — en hugkomst, som så än länge skall lefva upp, hvar gång det ryker ur fjällen i nordlanden.

15.

Westergötland.

*För Kolaforsa bäck
Och Plantabergets nabbe
Och Helvetes kärr
Och Granberget, hänger på länker,
Bevare oss herre Gud!*

Det kan knapt betviflas, att denna i Hvarf, Åsled och tillgränsande socknar hos allmogen kända minnesvers — ett stycke folkkrönika — förvarar minnet af den drabbning, som år 1389 föreföll på Nyckelängarna mellan Albrecht och Margareta. Enligt folkets tro skall versen än utgöra en del af Tyska eller Ryska (det sednare utan tvifvel en nyare förvändning) Litanian, hvilket fullt förklarar dess mening.

Stället för ifrågavarande drabbning har först på sednaste tider blifvit med säkerhet utrönt (se Salander, Beskr. om Åsled, 1811, samt Afzelii not. till *den siste Folkungen*), och till de flere af desse författare anförda oemotsägliga skäl, att slaget förelupit — icke såsom Dalin och sjelfve Lagerbring antagit, endast på Nyckelängarna vid Ålleberg och Mösseberg, utan ock sträckt sig in i Åsled församling, till de nu mer till gärdet upbrukade Nyckelängarna, kan äfven ofvanstående folkvers med största fog läggas, och sålunda visa huru äfven för sednare tider traditionen kommer historien till hjälp. Den synes varit forskarne i detta ämne alldeles obekant. Kohlaforsen, en bäck, utgör Nyckelängarnas östra gräns, och Helveteskärret (der Albrechts hästfolk red ner sig) ligger i söder helt nära dem. Plantaberget och Granberget (det förra i Dala, och det sednare i Hvarf socken) äro äfven i närmaste granskap. Granberget säges (väl icke för ro skull sagdt!) »hänga på länker»; men meningen dermed är mig obekant.

III.

Folket; i trakter af: Jämtland — Helsingland — Dalarna — Westmanland — Södermanland — Bohuslän — Skåne — Blekinge.

1.

Jämtland.

*Frösö Herrar,
Rödö Gnarrar,
Hall Krankar,
Marby Rankar,
Brunflo Stokar,
Norderö Lappar.*

Det kan bevisas, att hvad de gamle förstodo med *Ökningsnamn* i forntiden varit nog genomgripande — haft en vida allvarsammare grund, än urartade quarlefvor och nyare tillsatser i allmänhet låta förmoda. Och hvad vore mer uplysande, än *samma* landskaps-, härads- eller socken-folks *olika* benämningar under århundraden! Hvilken dager i slägt-, stam-, bosättnings- och lefnads-förhållanden skulle ej de första, de äldsta af dem, sprida!

Och så alla hvarannan påföljande, i folkens utvecklingshistoria! Jag kan thy värr lika litet yttra mig om ofvanstående namns ålder, som uplysa hur *allmogen* förklarar och tillämpar dem. — *Herrar* bemärker: förmögne, välmående, kaksar, öfversittare; *Gnarrar*: korte om hufvudet; *Krankar*: stackare; *Rankar*: »långskränglige» till växten, eller ostadgade till åthäfvor; *Slokar*: oborstade tokar; *Lappar*: småväxte; äfven deraf, att socknen hyst mycket Lappfolk.

2.

Helsingland. Delsbo sn.

Ta' dej en Dellboska,
Bli se'n en Dellbol!
Hej, kiffsan på killer-bixan,
Sex kilar i lufvo.

Raskt.

Ta' dej en Dellboska, Bli se'n en Dellbol
Hej, kiffsan på killer-bixan, Sex kilar i lufvo.

Känd och sjungen icke allenast i Delsbo, utan öfver hela Helsingland och Gestrikland, så att ovisst är antingen visan ursprungligen tillhört Delsbo, och i sådant fall skall uttrycka lyckan och företrädet att få gifte inom socknen, samt till hull och hår blifva en Delsboare, eller är ett gyckel af de kringboende, lekande med det kostliga att bli Dellbo, och draga deras synnerliga drägt. Någon uplysning härom har ej i orten kunnat erhållas. — *Kiffsan på killer-bixan*, med sitt föregående *hej*, betecknar (till en del ljudhärmande) huru Dellboen, hvilken till sina färgade («killrade») byxor aldrig brukar hängslen, med båda händerna fattar i linningarna vid sidorna, samt då och då drager, eller *kiffsar*, up dem öfver rona. — *Lufvan*, af sex kilar bestående, är hos Dellboen lika vanlig, som egen, och har varit det än mer. »Hufvudbonaden är alljämt, mäst hos alla, både yrke- och helgedagar, en tunn, liten och snäfver myssa, den allmogen, såsom i forna tider konung Albrecht, en *Lufva* kallar.» (Lenæus, om Delsbo, 1764, sid. 208).

3.

Dalarna.

Slå Dalkarlar i någon.

Ett tvifvelsutan långt ner i Rombolandet upkommet talesätt, betecknande att slå osanningar i någon, skarfvä, eller *sätta i*. Liksom ordasättet alldrig användes i svårare mening (t. ex. af: bedraga, tala falskt, o. d.), utan blott tyder på skämt, narri, så har det eller ingen annan grund, än Dalkarlens kända skrytsamhet; ty är fråga om Dalarnas ros, om Siljans djup, Stadjans höjd, är han säkert, mer än andra orters folk, *Stor i o!a*; men alla, som i hans Dalarna, der en stor natur står honom för ögonen, och der han riktigt har sig sjelf, hört honom, vetå huru ofta denna storordighet uplöser sig i erkännande huru han sjelf är *Liten på jola*. — En Dalvisa, som redan på 1720:talet der allmänt sjöngs i gästabud och glada lag, yppar hans hjertelag, och lyder på skriftspråket:

Bonden är rik, och har intet,

Bonden är vis, och förstår intet,

Bonden är stark, och förmår intet.

Ödmjukheten, minst beräkningen, ligger bakom hans stortalighet; det var *det* jag ville säga. I hufvudstaden och annorstädes »utanför» är han till sitt yttre icke jämnt sig själf (fast alltid mer, än annat folk från »Bondlandet»); mår väl och ger för *feta fläsket stora*, obäkliga ord — rigtiga »Dalbjässar», eller, som man kallar dem: *Dalkarlar*. De gå ock mäst ut på hans *Dalom*.

4.

Dalarna.

I Dalum ir omali dält snautas minn kullum å hjüllam. (Det är så roligt i Dalarna att ta's (gnabbas, smekas) med flickor på gjällen (lafven).

»Vi lefva så kärliga der hemma!» svarade en Wåmbuskulla, som tillspordes, huru hon kunde längta så till sitt torftiga hem, då hon nu här »utanför» (i Stockholm) hade allt så godt; och detta svar är i all sin upriktighet och renhet den bästa förklaring öfver ofvanstående, redan af Näsman anteknade, dalska talesätt; ty om än i Norrland (jfr. Lenæus, om Delsbo), Westmanland och flerstädes, den urgamla sed, som i ordasättet (»sententia, proverbium», Näsman) åsyftas, med tiden blifvit osed, lär det detta ingalunda varit fallet i Dalarna. Också har ordet *däl* endast betydelsen af *beskedlig*, sedligt god, artig, liksom det Isl. *dæll* (pro dælr) bemärker *höflig*, artig m. m. — *Snautas*, eg. blanda munnar, kyssas, smekas.

Anm. En kännare af Dalarna anser talesättet vara af någon ståndsperson upfunnet; och det är möjligt. Men det har i århundraden lefvat bland folket.

5.

Dalarna.

Lima Tjålar, Malungs Nålar, Äppelbo Ocar, Järna Güss, Nås Vargar, Floda Myggar, Gagnef Flugor, Tuna Lagerkasar, Sverdsjö Krukor, Sundborn Tiggare, Falu Kajor, Skedvi Rofkartar, Husby Kämpar, Torsång Masbåtar.

Ofvanstående är hemtadt ur Abr. Hülphers', i Westerås Gymnasii Bibliothek förvarade, Concept-dagbok (Hskr. 8:o) öfver dess år 1751 förrättade resa i Dalarna, sedermera tryckt 1762, fast med flere utslutningar. Förklaringen öfver de här upgifna namnen måste — så *uplysende och märkelig för Dalorten* den i många fall än skulle bli — lemnas till en annan gång. I stället må till dem några nyligen upteknade fogas:

Uånjåds-flåð, l. *Uånjans-flåð* (Vånjansfolket); för deras tröghet och grofhet.

Dråsir (Rättviks-boerna); emedan de anses mycket begagna oremsad säd (= *dråse*; eg. hög af sådan säd). Eddans *Drosir* var eljest en benämning på tystlåtna kvinnor.

Koåa-stugner (äfvén folket i Rättvik). Betyder *Kol-stubbar*, och afser deras svarta rockar.

Itiåter l. *Itjåter* (folket i Mora s:n); emedan de i sitt tal ofta uprepa: *it tiåt eð!* (= det är sant, l. dyl.), en försäkran, som menas intet stort gälla. Märkligt, att man nu mer ej kan närmare förklara l. öfversätta uttrycket. På samma vis gabbas Wåmbusfolket för deras *jo mar!* och *nej mar!*

Daåa-miuksar (Elfdals-karlarna). När Elfdalingen kallar Särnaboen *Skråll-fiuks*, får han alltid namnet *Daåa-miuks* tillbaka. (*Miuks* = ödmjuk, rädd stackare, l. smyger). Enligt C. Sæve får ock Särna-karlen af Elfdalingen heta *Miuks* l. *Skråll-miuks*, emedan han står och »miuksar åg miuksar.» — Om bet. hos allmogen af *fiuks*, *fiuksa*, samt om *Särna-Skrållar* (gammalt!) en annan gång.

Anm. Det är dock isynnerhet hos allmogen i Norrland, som man får höra anmärkas och härmas grannars egenheter i ord och talesätt (till och med uttal, språkton!), af art, som *it tiåt eð*, men äfven andra af alldeles olik beskaffenhet, samt än märkligare, och det ej blott Läns-vis, utan äfven, ja mäst Socken- och By-vis. Jag har en hel samling af sådana.

6.

S. Dalarna.

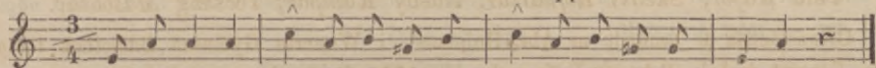
*Kör och skrik,
Säj, du är hemma i Wik!*

En allmän och nu mer oftast skämtande upmaning, i Westmanland och norra Upland, till en resande, just som han satt sig i åkdonet, och det bär i väg. Man är ense om, att med Wik här menas Wik by (en liten köping) i Söderberke socken, vid gränsen mellan Westmanland och Dalarna. Detta Wik — redan i K. Magni Bergsordning 1354 och i Eriks af Pomern Privil. 1420 omtaladt under namn af Wikaberg — har sedan gammalt varit en sammelsplats för folk från många orter: för Bergsmän och Söderboer, och låta hugg mellan de förstnämnde och deras grannar i söder, »Skinsbergsknifvarna» (invånarne i Skinsberg s:n) berättas här varit, tid efter annan, gifna, hvarvid Bergsmännen med sin lugna styrka och sega hårdnackethet, mot Skinsbergsboens hetta och oförvägenhet, merändels skola stått sig bäst, samt derföre tillvunnit sig rykte och namn af kaksar. När så folk från trakterna i söder, Snäfringe, Åkerbo m. fl. härader, skulle, som det än heter, *till bärrs* (till Bergslagen; vanligen till något af de många bruken, eller hyttorna i Skinsberg socken), gåfvos dem af de hemmavarande ofvanstående afskedsord, att, vid tillfälle, begagnas såsom ett slags här-rop mot Skinsbergsboerna.

7.

Dalarna och Westmanland.

Har du sett hur scho Skevi-Lappen dansar!

Har du sett hur scho Schevi-Lappen, scho Schevi-Lappen dansar!

En dans, som för 20 år sedan var mycket öfelig i socknarna så väl kring Skedvi församling i Dalarna, som i Skedvi uti Westmanland. Hvilkendera den ursprungligen afser kan jag än icke säga. Båda socknarna lära fordom haft Finnmarker, i hvilka äfven Lappar uppehållit sig, och dansen är egentligen en gycklande härmning af dessas sätt både att sjunga och dansa. I min barndom utfördes den ofta i bondelag, rätt egendomligt. Dansades blott af en i sender, som tillika sjöng, ej blott ofvanstående, utan, i sammanhang dermed, ännu en kort och fåtonig vändning — påtagligen en (misslyckad) Lapp-joikning. — Skedvi-boerna i Westmanland kallas än i dag *Lappar*, och det förtjenar anmärkas, ej mindre att betydelsen af Lapp och Skedvi kommer på ett ut, nämligen: *gräns-folk* och *gräns-ort*, än att en forntida gräns bevisligen framgått genom detta Skedvi.

8.

Westmanl. Åkerbo, Snäfringe h:d.

*Bro kar(l)ar,
Malma harar,
Onsvi gubbar,
Munktorps trubbar.*

De två första af dessa tillmälen berättas — I. berättades för 20 år sedan — härleda sig från den tid K. Carl XI:te, under sina vistanden på Kungsör, höll å Malma ås

(norr om kyrkan, der åsen är både hög, platt och vid) vapenöfningar med kringboende manskap, hvarvid de från Brö och Malma ofta skolat blifvit satte mot hvarandra, samt så betett sig, som namnen antyda, nämligen Bromännen som karlar, men de från Malma, som harar. — De tvänne sednare åter hafva en annan, sannolikt äldre grund, nämligen i dessa sockenfolks lynne och kroppsskapnad, hvilka de i all sin korthet (efter hvad i lång tid allmänt medgifvits) lika fullt, som mästerligt tekna. De saktmodige, allvarlige och trögrörlige Odensvi-männen, fullt upp sysselsatta vid sina skogsmilor, eller på de små magra åkerlapparna, hade åtminstone för en hop år sedan visst icke hunnit följa tidens olater, utan stodo tvärt om i rop för råhet. Deras ansigtsbildning liknar mycket Elfdalsfolkets i Dalarna. Församlingens södra rotar röja dock synbart blandning från utsocknarna. — Munktorps socken, med dess invånare — den märkligaste i Westmanland — är än thyvänn obeskriiven. Inom socknen finnas ännu några släkter af en egen stam: »gamla Munktorps-stammen»; så män, som qvinnor, korta (»trubbiga») och satta, med höga, runda pannor och ljusst l. rödligt hår. Deras egna och synnerliga dräkt (nämnd af Ihre i dess Gloss.) bars af en och annan ännu för 25 år sedan, men är nu aflagd.

9.

Södermanl., Rekarne härader.

Hvem är ej så god, som en Bonde på Rekarne!

Sedan äldre tider hafva Rekarne-boerna varit af sina närmaste grannar hållna för kaksar och öfversittare, så att man nog ofta får höra en Wingåkrare, Åkersbo o. s. v., utgjuta *sitt* skryt i ofvanstående utrop. De mest egna sockenfolk i häraderna äro de i Öija och Näshulta församlingar, båda äfven med gammaldags dräkter, hvar sin för sig. Rekarne's forna förhållande till öfr. Södermanl., då Sorunda och Wingåker undantagas, torde tiden för alltid bortgrumlat. Genom fortsatta, noggranna forskningar vinnes likväl alltid *något*, helst der — intet är gjordt.

10.

Södermanl., Wester-Rekarne.

Westermo *Tussar*,Öija *Bussar*,Lijsta *Kärngar*,Gillberga *Män*,

De dansa än.

Tuss, tussar, fordom mythiskt och nog mångtydigt, är nu mer hos allmogen knapt annat, än ett skrocknamn på vargen. Under hvilken bemärkelse Westermoboerna (och några andra sockenbyggare i landskapet) först fått upbära namnet är icke bekant, men det har ansetts tyda på det forna Wikingalifvet derstädes. — *Busar*, såsom folks- eller stamsnamn i Sverike, omtalas redan af Adam af Bremen: »Sunt ibi homines pallidi, virides et macrobii, id est longi (longevi), quos *Busos* appellant.» (Hist. eccl.). I Anglosax. urkunder nämnas *Buscarla*, sjömän, skeppsfolk, och ännu på 1500:talet fanns en befattning med skepps och farkosters vårdande i hamnarna, som innehades af då s. k. *Hamn-busar*. Under det att *Busar* än fortlefver med bemärkelse af: spöken, vidunder, odjur m. m., har deraf äfven bildats en utvidgning: *Bussar*, till hvars förklaring berättelserna om *Öija Bussar* lemna ett märkligt bidrag.

I Öija socken voro sedan forna tider, så långt tillbaka någon vet, eller hört berättas, de starkaste och hurtigaste ynglingar i förbund, under namn af *Bussar*. Ingen uptogs i förbundet, som ej kunde lyfta en stor sten, hvilken ännu utvisas på ett gärde, ej långt från kyrkan. De valde en bland sig till anförare, och denne kallades *Kung*. På kallelse af honom samlades Bussarna, och hvad han befallde, måste efterkommas. Grundtanken i förbundet var att visa sig vara herrar för sig, att låta andra känna sin styrka, och fördenskull utföra allehanda äfventyr. Fastän afsigten hos dem alldrig var egenteligen ond, utan blott att förlusta sig sjelfva, afstraffa dem som i deras tanke burit sig dåligt åt, eller hämnas på dem, som förfördelat någon af förbundet, till hvilket alt man vid uptagandet med ed förband sig, så blefvo likväl deras bragder ofta nog våldsamma, hälst samtliga Bussarna voro ovanligt stora, groflemmade och starka. Ännu får man ock på orten höra omtalas flere deras dåd och dater: huru de häfvit upp stora vältrar på stugutaken, »skenat» igen kalkugnar, samt natten före en julotta bundit en hvit häst vid repet, hvarmed klockorna i klockstapeln ringdes, m. m. d. — I allmänhet aktade de äganderätten. Blott tillgrepp ur trädgårdar af frukt tillåto de sig, och i följd af ett slikt tilltag, i slutet af 1700-talet, vid herrgårdarna i Juleta socken, började förbundet slutligen komma på kneken. En ännu i minnet varande omständighet dervid är märklig och förtjenar bevaras. Vid nämnde tillfälle träffades deras dåvarande kung af ett skott, och föll dödligt sårad till marken, hvarvid Bussarna för första gången sveko sin anförare, begynnandes vika. Men i detsamma hördes ett vildt skri: »Nej, jag glömmet inte min ed!» och en Buss sågs rusa tillbaka till den döende, med ena armen väldeligen försvara sig, under det han med den andra fattade om lifvet den skjutne, som då ännu lefde, samt förde kungen lyckligt till de sina, bland hvilka denne straxt derefter afled — Öija-Bussarnas sista kung. — Den fallne besjöngs i en vidlyftig visa, af hvilken följande vers ihogkomes:

När vi gingo till Juten (Juleta),
Så blef vår kung skjuten;
Femton äro vi än,
Fast himlen tog vår bästa vän.

Då vid 1760 kyrkoherden Bruce, en sträng och allvarsam man, kom till Öija församling, började förbundet mer och mer uplösas. Ännu 1820 lefde den siste af Bussarna. Beträffande sist *Lista kärngar* och *Gillberga män*, så är derom intet annat att säga, än att benämningarna och talesättet äro nyare och allmännare, samt meningen grundare.

Anm. Utg. kunde till ofvanstående berättelse om Öija Bussar lägga talrika, hos ortens allmoge *nyligen* upfattade, efterrättelser, men sparar dem. Det blott må nämnas, att — såsom folket talar — »Bussarna lefde mäst på sin styrka.»

44.

Södermanland, Daga h:d.

Dag-härads okristne.

Daga — fordom Davinge — härad (i hjertat af Södermanland) företer än i dag de omiskänneligaste spår af vara en trakt, med befolkning af en egen forntida stam. Tre sådana i detta landskap äro, efter fleråriga och noggranna undersökningar, för mig fullt säkra: 1:o *Opunda* (i vester: Wingåker), 2:o *Sorunda*, och 3:o *Daga*. Opunda och Sorunda stå nog i förhållande till hvarandra, t. ex. af *Öfra ändan* och *Södra ändan*, hvilket slår in med deras lägen, eller af *Öfra ön* och *Södra ön* (Sorundö möter allt ige-

nom fr. börj. af 1300:talet), likasom deras befolkning ha flere gemensamheter, såsom i kroppsbildningen (hufvudets skapnad) och i målet, 1:o Språktonen (härom äger jag upskrifna mångfaldiga yttranden af bådas grannfolk), 2:o mjukheten i uttalet, 3:o oförmågan att rätt uttala åtskilliga Sv. ord (båda bli derföre ofta härmade), samt 4:o alldeles egna ord — visserligen högst få, men talande. Intetdera af dem är för jordbruk (»En Wingåkrare vid plögen«): de ha samtidigt, men sent, inkommit, och fått hålla sig vid sträckor, då hardt när bara klippor och ödetrakter. Sorunda har, ehuru nära Stockholm, än sina skogar, stora kärr och moras, men dock raskare framgått i odling, än Wingåkersbygden, som än i dag med sina odlingsbara vildmarker och rykande svedjor verkligen förvånar; och det är här än i denna stund, likasom i Sorunda, *icke bonden*, som bryter bygd. Men såsom V. Wingåkraren och Österåkraren påtagligen förete smärre, finare skiljaktigheter sinsemellan, står äfven Sorundaboen i än flere sådana för sig från båda. Alla tre röja således gemensamhet i det hela, men derjämte en synnerlig — af Wingåkrarne och Österåkrarne sjelfva (för dessas närmare beröring med hvarandra, såsom grannar) än i dag vidmakthållen — skiljaktighet i vissa ytligare omständigheter.

Allmogen i Daga härad är i det hela, som Södermanlänningen i allmänhet — då nämligen Sorundaren och Wingåkraren, med Öst.åkr., undantagas — d. v. s.: den utgör med landskapets öfriga bebyggare dess äldre och egentliga befolkning; och af denna befolkning är Daga-boen Södermanlänning mäst; derom skola alla, som sjelfvo i tid akta se sig om i Södermanland, snart öfvertygas. — Men icke blott det. Daga-boen har något i lynne, med sätt att vara, och mycket i det yttre, för sig. Hans gammaldags allvar — och just detta ligger till grund för hvad jag här ville utveckla, bevisa — uttalar sig särdeles vackert i hans rena, klara mål, som mycket skiljer sig från Södermanländskan i allmänhet. Gamla bruk och plägseder har han kanske segast bibehållit — äfven af vidskepligare art, så att man skulle kunna tro ofvan anförde talesätt, *Dag-härads okristne*, vara deraf kommet. På ett slikt förhållande har jag likväl, lika litet, som på något annat, hittills lyckats vinna bekräftelse.

Namnen på häradets sockneboer äro eljest för det mästa nyare och obetydliga: *Gryt-skafvare* — *Björnlunda Björnar* — *Frustuna Fröstbitare* — *Kathrinens Rifvarebor* — *Gåsinge Gåsungar* — *Dillnäs Tokar*; såsom man finner, mäst tilltrugade efter socknenamnen. *Rifvarebor* är likväl gammalt och märkligt, då nu ingen känner dess betydelse.

Ann. »Det skulle till och med icke förundra mig», yttrar Prof. Nilsson (Skand. Nord. Ur-inv., kap. 1, s. 41) »att ännu i någon bondes backsmedja se en sten använd till städ.» På två ställen inom Daga härad har jag förlidna sommar haft tillfälle se städ af sten, använda (jämte sådana af järn) i smedjor, och i n. Westm. hörde, åtm. för 30 år sedan, de icke till sällsynheter. »Deremot tror jag icke», fortfar Professorn, »att hamrar af sten någonsin användts, eller ens kunnat användas att dermed smida glödgade metaller, minst på ett städ af sten.» Hvad sägs då om följande säkra uppgift: »Så väl här, som på de förra ställena (å Island, i sl. af 1780:talet) fanns en smedja vid gården; i hvilken stod en gråsten midt på golfvet, som begagnades till Ambult, så länge järnet var tjockt och borde uthamras; och i stället för slägga hade man likaledes en *hård sten*, såsom ett plattadt klot, med hål genom midten och *skaft deri*, att slå (hamra) ut med»; och hvad sägs derom, att *samma inrättning* träffas antingen i förstugorna eller straxt utanför dem, att dermed bulda torr fisk (Äfven »ur-invånarnes» erkända spis). Om de norr ut brukade *Torf-hackor* och *Kokket-bultor* af sten, en annan gång

12.

Bohuslän. Inland.

- Hisingsboen: »Gud nåde oss!»
 Harstaboen: »Det haffve vi hört.»
 Torsbyggeren: »Det er rætt.»
 Lykkeboen: »Kiör paa!»
 Holteboen: »Hey lystig!»
 Solberingen: »Haffr du lang veij hiem?»
 Biörlendingen: Jag haffr et styche veij.»
 Karrebyggeren: »Fuldt op under hadden.»
 Rommeländingen: »Nu ville vi riide och qvæde!»
 Ytterboen: »Du haffr gott ved.»
 Spiggerboen: »Ja, saa vullet var det.»

Ur S. P. Ströms »Bahusium, vel Annotationes variæ rerum dignarum, quæ in territorio Bahusiensi — — — acciderunt.» Författad 1711. Hskr. 8:o, å Götheborgs Gymnasii Bibliothek. Förf. nämner dem »Proverbia lepida rusticorum.» — *Hadd* är en krok af järn, som löper tvärt öfver grytan, och med hvilken denna fästas vid den öfver eldstaden hängande kedjan. Under hatten är således = i grytan. — *Hafva godt ved* = ha godt dervid l. deraf. *Vullet* (vulet) = beskaffadt.

13.

Skåne. Göinge härader.

Der dansar oin Gyng pau Gedinge bro,
 Mä lappada hoser au prekkada sko;
 Oin Gyng, oin Gierbo ;:

Raskt.

Der dansar oin Gyng pau Ge-din-ge bro, Mä lappada
 hoser au prekkada sko, Oin Gyng, oin Gerbo.

Gammal visa i Göinge; förmodas antyda, att Göinge härad fordom sträckt sig till Getinge bro, nära Lund, samt att Göingarna och Gierboerna förr varit ett folk (Petr. Lovén, Diss. de Gothungia, 1745, s. 6); hvilket allt lemnas till vidare undersökning. Hr: P. Söderberg, som efter mycket besvär, lyckats, att efter sång af en gammal kvinna å orten uptekna melodien, menar sig kunna uppte flere verser till visan. Orden *oin Gyng, oin Gerbo* uprepas vid afsjungandet, efter behag, flere gånger.

14.

Skåne. St Olof s:n, Ahlbo h:d.

Alla foglar glädja sig af dagen,
 Af dagen,
 Men i Maryd lüber hvar och en
 Med sin ljusping

Båd' ut och ing,
Och robar, udi höj och spring:
»Ja rües dü daes, ja rües dü daes!»

Ordspråk, ännu i minne sedan Snapphanetiden. I Maryd, ett torp i S:t Olof socken, skola Snapphanarne eller »Snapphoparne» mycket uppehållit sig, samt gjort trakten mindre väl känd, äfven för lång tid efter deras tillvaro.

15.

Blekinge. Jemsjö s:n.

Hej, väck för en Jemsjöbo!

Jemsjöboen skiljer sig både till växt och gång, samt sätt att vara, som är fritt och otvunget, från Skåningen och Smålandingen, hvarföre, och i anseende till dess »gamla öfvermod och ovikerliga karakter», det »åldriga ordstäfvet» anses uppkommet. (Öller, om »Jemshög», 1800). — Väck = vik, vik undan.

Gisse-gåtor.

1. S. Dalarna. Tuna.

»Du ser på mig, det ser jag,
Hvad du tänker, det vet jag.
Hvad du vill ha, kan du ej få;
Men kom till mig, när jag inte' har,
Så ska' du få det du vill ha?»

Två hemligt hvarandra älskande träffades på flickans bröllopsdag, då hon i förtäckta ord yttrade sitt hjertas tankar (ofvanstående) till den heml. älskade.

2. Södermanl. Daga.

Hvad är sötare än sött,
Hvad är fetare än fett,
Hvar finns det fagraste djur,
Hvar har solen sitt säte,
Hvar ligga döder mans fötter,
Hvart flyga svalor om hösten,
Hvar ligger landet det största,
Hvem bygger bredaste bro,
Hvar lefver fisken som bäst uti ro,

Hvem ropar högre än tranan,
Hvem är hvitare än svanan?

Sönnen. — Jordan. — I himme-
len. — I öster. — I öster. —
Öster. — I öster. — Isen. —
Under isen. — Åskan. — Än-
gelen. — Anm. Jfr. N:o 7 i
Runa f. 1847, samt N:o 17 i
1849 års Runa.

3. Södermanland.

Det stod en gubbe bort i vrå,
Var klädd i bara lappar,
Fram kommo flickorna ändå,
Och lappa-gubben klappa?

Kakelugnen.

4. Allmän.

Hva' gör bonden för ro skull?

Åror.

5. S. Dalarna. Tuna.

Hva' ä' tyngsta trä på jorden?

Oket.

6. S. Dalarna. Tuna.

Hvem går på ryggen till kyrkan?

Båten.

7. Södermanland.
Drar och åker på samma gång?

Seglet.

8. Södermanland.
Går upføre backe,
Går utføre backe,
Och står ändå stilla?

Gärdesgården.

9. Södermanland.
Rö' kappa och svart hatt,
Sitter ute om Julenatt?

Nyponet. — *Anm.* Grundar sig på en ganska fin iakttagelse.

10. Allmän.
Springer kring-kring och kastar hvitt?

Qvarnen.

11. Allmän.
Springer kring-kring och samkar börda?
Rullen på spinnrocken.

12. Nerike. Hardemo s:n.
Jag vet en skog, som går,
Kråka' sitter i och åker?

Kråkan på svinryggen. — *Anm.* Uptekningen lærer vara långt ifrån fullständig.

13. Kalmar län.
Hon ger sig, när hon får,
Och tiger, när hon inte får?

Qvarnen. — *Anm.* Gifva sig = jämra sig, låta illa; här: surra.

14. S. Dalarna, Husby s:n.
Wärmland, Näs h:d.
Fullt fös med hvita kor,
Röda kalfven dansar midti?

Munnen, med tänder och tunga. (*Fös, föis* = fåhus). — *Anm.* En Færöisk uppteckning af gåtan, meddelad af Cand. Hammershaimb, lyder: *Eg veit eitt hús*

fullt af hvitgæsuum, reyð leikar mitt i? D. ä. Jag vet ett hus, fullt af hvita gäss; den röde leker midt i*). — »Munnen skall så omskrifvas (yttrar den yngre Eddan!), att man kallar den *tungans, tandens* - - land eller hus.»

15. S. Dalarna. Husby s:n.

Fullt fös med röa kor;
En jungfru fuser dem ut?

När ugnen sopas.

16. Wärmland.

Fyra flickor dansa i ett linne?

Fyra pinnarna inom härfvan å det kringgående korset på nystfoten.

17. Westergötland.

Hur' långt från öst till vest?

En dagsresa för solen.

18. Upland.

Det stod' två stakar

På vår gata,

På de stakar

Stod en tunna,

På den tunnans

Stod en tratt,

På den tratten

Stod ett klot,

På det klotet

Stod en skog?

Menniskan, med ben, mage, bröst och hals, hufvud, hår.

19. Södermanl. Öknebo.

Mindre än myggen,

Bär kyrkan på ryggen?

Sandkornet.

20. Kalmar L. Djursdals s:n.

»Kommer di, så kommer di inte,

»Kommer di inte, så kommer di?»

*) Hr Hammershaimb, som åren 1847 och 1848 besökte Færöarna, har nyligen gifvit utg. del af sexton Færöiska Gåtor, af hvilka ej mindre än sex (möjligen ännu flere!) finnas tillhöra äfven vårt land. Ån ett prof: *Sonurin stöð i durunum, tú ick fúðirin föddist*; hvilken i Runa f. 1848, sid. 43, lyder: *Sonen går át skogen, Förr'n hans far á födder*. — En sedn. upt. har: *förr än far'n á födder*. — Uttrycket nekar thuyværr! anf. af flere Færöiska varianter.

Ord af en man, som sådde ärter.
Meningen: om kråkorna komma
och upåta det sådda, så blir det
inga ärter, men i annat fall
tvärt om.

21. Wärmåland.

Tio draga fyra;
hvad ä' det?

När kon mjölkas.

22. Allmän.

Liten och lätt,
Hoppas öfver slätt;
Ingen man
I vårt lann
Betslar henne rätt?

Loppån.

23. Södermål. Öknebo h:d.

Yst, som ost,
Fat och kost;
Bär löf, har svans,
Men (är) inte få?

Rofvån.

24. Södermål. Ävila s:n.

Tre skallar i en skalle,
Tolf fötter i en skalle?

En råtta hade bo i en häst-
skalle, och födde der två ungar.
— *Ann.* Sannolikt icke full-
ständig.

25. Allmän.

Tre ting i bondens hus:
Kann', så, ske'?

Kanna, så, sked.

26. Kalmar län. Djursdala.

Står på sten,
Sträcker ben,
Tjuter i ett malmhorn?

Tornet med kyrkan (»benet»)
och klocka.

27. Allmän.

Hvar ligger största linnat?

På kyrkogården.

28. Södermanland. Daga.

Två-ben stod på Tjugufyra-ben,
Ropa' åt Vind-spjäll:
»Släpp ut Ludi-ben,
»Skogs-råtto äter op Rot-mössa,
»På gä/e!»

En man, stående på en harf,
ropade åt sin hustru (Vind-spjäll),
att släppa ut hunden (Ludi-ben),
emedan vargarna (Skogs-råttorna)
åto up svinen (Rot-mössen) på
gårdet.

29. Södermanl. Wårdinge*).

Bonden stod på Dunder-tilja,
Ropa': »Rosen-lilja!
Släpp ut Ränn-fält,
För Flinker i fjäll
Äter op Dag-hvete
På Åker-bote?»

Bonden stod på logen (»Dun-
dertilja») och tröskade; ropade
till dottren (»Rosenlilja»), att
släppa ut hunden (»Ränn-fält»)
emedan råfven (»Flinker i fjäll»)
höll på att äta up hönsen (»Dag-
hvete») på gödselhögen (»Åker-
bote»).

30. Kalmar L. Djursdala s:n.

Gubben täckte tolfhundra ref:
»Ta' brant! ta' brant!
»Gumma, ut!
»Vill-bäck tar Dagsas ordning,
»På Åkersta bruk.»

En gubbe lade halmtak (»tolf-
hundra ref»); fick se att råfven
(»Villbäck») tog bort tuppen
(»dagsas ordning») på gödselhö-
gen (»Åkersta bruk»), och ro-
pade från »branta taket» åt hu-
strun, att taga vara på tuppen.
— *Ann.* Enligt Sturlesons Edda
(Skalda) nämnes björnen skalde-
vis: *Vilskarpr*.

*) Uptecknad och meddelad af Demoiselle Augusta Dybeck.

31. Allmän.
När ä' flasket sämst i kåln?
Då grisen går i kål-landet.

32. Westergötland.
Skoga skriker,
Folke' springer,
Hasta' rida på fåra?

33. Felan.
Södermanland.
Svart, som beck,
Är inte' beck;
Flyger, som en fogel,
Är inte' fogel;
Påtar, som en gris,
Är ingen gris?

34. Tordyfvelen.
Allmän.
Hvad går högst i kyrkan?

35. Ljudet.
Småland.
Syster for till syster öfver haf,
Bar i hand två bottenlösa kar;
Dem bar hon, när hon bryggde,
Dem bar hon, när hon baka',
Dem bar hon, när hon födde barnen?
Ringarna på fingret. — *Anm.*
På långt när icke fullständig.

36. Allmän.
Om morgon går på fyra ben,
Om midda'n går på tvänne,
Om aftonen på trenne?
Menniskan under sina tre åldrar.

37. Södermanland.
Nattgammalt hufvud,
Hundraårs kropp?

Nattfallen snö å en gammal
stubbe.

38. Nerike.
Ludin, som ett lo,
Är inte' lo;
Rompa, som en räf,
Är inte' räf;
Far, som en fisk,
Är ingen fisk?

39. Råttan.
Wärmland.
Det står en man
I hafver-lann,
Grå om hufve,
Rüder lufve;
Han kan vecke,
Han kan stecke,
Men inte gå?

Tistelen. — *Anm.* *Hafver-lann*
= hafre-åker. *Vecke* = vicka.
Stecke = sticka.

40. Södermanl. Öknebo.
Två små springa förut,
Två stora springa efter;
Springa hurtigt ibland,
Hinna aldri' hvarann?

Fram- och bak-hjulen under
vagnen.

Folk-musikaliskt.

(Ur Bref).

The man that hath no music in himself,
Nor is not mov'd with concord of sweet sounds,
The motions of his spirit are dull as night;
Let no such man be trusted.

Shakespeare.

Du!

Skrif ett och annat om folkmusik, säger du. Jag tar dig på orden!
Hur vi än gladda oss åt det »flor», hvori under åren 1844 och 1845 Folkvisan här i sjelfvaste hufvudstaden tycktes kommen, hade jag ändå rätt. Minns du: »Stockholms-luften är ej Folkvisans!» Och i sanning! det skulle gjort idel oreda af alt hvad, efter nära 30 års umgänge med dessa toner, inom mig blifvit till ett, om detta flor der vid lag slagit rot.... Emedlertid var det ju så, att de åren Folkmusik gafs vid de flästa »Conserter» (se annonserna i Tidn.), samt tre »Aftonunderhållningar» med blott sådan musik. Mig låg då mycket före, att akta på föredragen, och på upfattningen, eller verkan — »för att skåda naturen i onatur», skämtade du! och noggranna antekningar derom skola i sinom tid i ljuset. Från Berwalds, Randels, m. flrs envisa och uthållande stretanden mot företaget, till Mathilda Ebelings segrande uppträde med sina Vallsånger: från Wilhelmina Fundins föredrag, vid den andra underhållningen, af: *När jag var ett barn*, till deras avslutande (den 9 Mars 1847) af Hanna Nordblom, med: *den första gång i världen*, och af Olof Strandberg, med *Sången till Norden*, undgick intet min upmärksamhet; och, som sades, för allmänhetens upfattning (i alla dess skiftningar) af det hela och hvarje del för sig blundade jag lika litet, som för sådant, som ditt infalle, midt under föredraget af Mathildas sånger ur skogen, just som Valdthornen uptogo den döende klangen af hennes stämman, nämligen att önska samtliga närvarande »änders åt Solna-skogen», då detta väl intet var så bara munväder eller: Hör på! Det är nu mer än 150 år sedan Jacob Gyllenborg i Jella-skogarna uti Upland, inför Drottning Ulrika Eleonora och hennes hof, gaf den första aftonunderhållning med Nordisk folkmusik i vårt land. »Den, som hade haft lust», yttrar en samtida författare, »att höra sådant (hur folket eller herdarna i våra skogar sig lustiga göra med sina Vallhorn, Nyckel-gigor, Pijpor, dantza och springa), så hade det varit värdt, när Kongl. Rådet Gyllenborg hade den nåden att undfagna den makalösa vår saliga Drottning Ulrica Eleonora uppå Jella, då *allehanda Lustigheter* för händer hades; men särdeles att vijsa vår gamla Sedvana i Sverige, lät han sammankalla öfver 30 eller 40 sådana *Skogs-Herdinnor*, som vid Jacktz hållande om dagen blåste i sina Horn *allahanda gamla melodier*» — Det hafsiga i denna framställning är

afhjelpat genom en latinsk öfversättning af *annan* (Salani?), *äfven samtidig*, hand. Denna tolkar Skogsherdinnor med: *pastorales puellæ*, och tillfogar: *Vallkullor nostris vocant*. Författarens: *vid jagts hållande om dagen*, är ändrad till: *post peractam a Regina venationem* (således en från jagten skild afdelning af lustbarheterna!); och öfversättaren förmåler, att vallflickorna ej blott utförde melodierna på sina horn, utan äfven *sjöngo* dem (»*asque simul diversas canere præcepit*», sc. Gyllenb.) Ljudet steg up i himmels höjd, tillägga författarne. — Hur gerna hade icke äfven jag velat utbyta »Concertsalen» mot din *Solna-skog!* Den Gyllenborgska musikställningen var i öfrigt ingen ting mindre, än ögonblickets infall, men ett uttryck af den tidens *allmänna* upfattning och hyllning af våra Hemlandstones värde och märklighet, hvilket mer än lätt kan, *till hufvudsaklig del äfven ur »publika handlingar»**, ådagaläggas. Öfver 50 år derefter förhades i Engsölunderna uti Westmanland äfven en sådan tillställning, under Dalins ledning, hvarom en utförligare berättelse är i behåll. Samtliga närvarande buro här Wingåkersdrågter. Då sjöngs, bland annat, för första gången Dalins »Engsö-visa», en täck dikt i folkvisans stil, som på sin vida äldre melodi än i dag sjunges af hvarje Engsö-bo. Jag ville veta om något annat land har motstycken till allt detta!

Äfvensom jag spörjer efter dem hos oss under de sista åren; eller åtminstone efter företeelser *dit åt*. Du beropar dig på Scenen, fast vi voro ense om dess dödliga fiendskap till allt hvad natur heter (»i samma ögonblick, man talade för motsatsen, gjorde man sig sjelf till aktör», m. m.); eller, i ditåt-vägen! på Hemtonernas bearbetande och spridande genom tryck; kanske rent af på *skapelser* i inhemsk anda. Du kan i sistnämnde fall uti J. M. Roséns »*Louise*» förete någon ting utmärkt. Tre eller fyra stycken i det lilla häftet äro naturliga, friska och rena fortbildningar ur folkmelodien; *de första hos oss!* de enda, som skulle i längden äfven kunna lefva hos folket. En framtida teknare af Sv. Musikens historia skall icke förbise dem; jag menar: icke *eller* glömma tillse i hvad mohn de slagit an på dem, som nu i första hand ha att fatta dem. — I öfrigt anskrianden nog! »*Instinktiv musik*» (Minns du hur våra ord föllo: *Natur* (= *sanning*), *Konst* (i bästa fall, = *ditåt*), *Konstleri* (— — men detta förmådde vi intet reda, för vi kunde då ej mer än ana till följd, *fostret*, af den dödande ståndskilnad, som nästlat sig äfven mellan natur och konst; ett missfoster af den sednare!), hit höra — — och alla dessa »*variationer*», »*fantasier*», »*capriccio*» m. m. »*öfver Sv. Folkvisor*», lika betecknande för våra dagar, som förkastliga**). Vidare: *Gluntmusik* (under Sv. Akademiens belönande approbation). Bellman tillgrep, så vidt jag vet, icke mer än en enda folkmelodi (en Finsk obetydlighet), efter de då för tiden ej voro »*gouterade*»; och de deråt gifna orden förfalska den ej mycket. Värre har han gått åt främmande tonskapelser, t. ex. Händels, samt skulle, der han fått hand om våra fornmelodier, aldeles och troligen för alltid

*) Säsom af den 30 Maj 1650 och den 27 Juli 1651.

***) *Vallvisan* blef under behandlingen (vid en concert) »ett konstverk af den mest originella och öfverraskande effekt», samt: »en omätlig artistisk talent, förvandlad till den skäraste natur» m. fl. slika drag höra visst denna »genre» till.

förebyggt den sedermera vaknade adlare upfattningen af dem. Ser man *Gluntarna* närmare an, upträdes likaledes lapp utanpå lapp, af allsköns färg, om hvilka mer än många, deribland naturligtvis den lyndige författaren främst, kunde slitas. Det hela alldeles i, och jag vågar säga *efter*, dagens tycke. Föga således, att derom nu tala, då förf., mig veterligen, än ej neddragit till sitt ämne mer än en nationalmelodi, som dock blifvit både ömt och vrängt behandlad. Slutligen: *Filikromeri* (»Filikromen», utg. af Ståhl 1850). Intet ställer i klarare dag hur våra »bättre» förmå och älska fatta folkpoesien, samt derefter sjelfve skapa. Äfven denna, rent af oädla, »genre» frestar på att glunta bort folksången, kallande sina alster, till hvilka, utom många andra, äfven *Tösa på Svältera* är att föras, *Folkvisor**). Omaket med *spridandet*, hvarom taltes, torde till hufvudsaklig del ligga i dennes syfte.

Så mycket mer måste *rena och ädla* upsåt, att lifva sinnet för hemlandstonerna, sådana dess natur utandas dem, erkännas och skattas. Nicolovius (N. Lovén) har skänkt oss några vackra Skånska melodier; Afzelius låtit klinga på sin *Folksharpa* än flere från spridda landsorter; och om än några af de sistnämnde varit goda nog *ohne Worte*, hvem ser ej i det hela den ädlaste afsigt! I. N. Ahlström har rigtat sin samling af utgifna »*Svenska Folkdansar*» med några goda upteknigar, deribland en Wärmländsk Jüssehärads-polska af stort värde. Den harmoniska behandlingen af dessa Dansar är för det mästa äfven ren, osökt, god — bättre, än den folkmelodierna nu för tiden i allmänhet få röna. J. A. Josephsons nyss utkomna fjorton »*Svenska Folkvisor, satta för Pianoforte*» röja utan undantag en sådan oblidare medfart, en alltför tung hand**). Melodien till *Sången till Norden* (Du gamla, du friska, m. m.), sjungen af allmogen, och jag tror af hvem som helst, blir icke mindre, än ett helt annat stycke, och så är det med ännu tre i Samlingen. Den nämnda har dertillmed fått i femte takten en obehörig (och afledande!) utvidgning, hvilket ock drabbat sjunde takten af nästföljande (»allt under himmelens fäste»). Framför allt böra säkra och de bästa upteknigar tagas till behandling. Geijer, och kännare med honom, föredrog framför den af Hr Josephson behandlade melodien till »*Kristallen*» m. m. nedanstående:

Kri - stallen den fina, som so - len månd' ski - - na, Som
stjernorna blanka i skyn. Jag vet af en flicka, rätt är - lig och
kär - - lig, u - ti denna här byn; Ak, om vi kom till äl - skogs,

*) Från början en efterbildning af de bekanta Sångerna »i Norske Almuedialekter» (Christiania, 1840), hvilka långt för detta lefvat ut. Men de Sv. vida sämre. Parodier (på folklifvet, nationaliteten), lofordade af Posttidningen.

***) Sv. Akademiens *Dirrektör* 1849 yttrade: »Äfven den renaste ton förblir för sig enformig, endast i förening med flere likstämda sammangjutes den som skön harmoni.» Ord-grummel och harmoni svammel likna hvarandra »bra mycket!»

Blomma! Om du vore vän - nen min! Och al - dra - - kärestan min! För
röda, röda ro - sor, för - - gyl - lan - de gull - skrin.

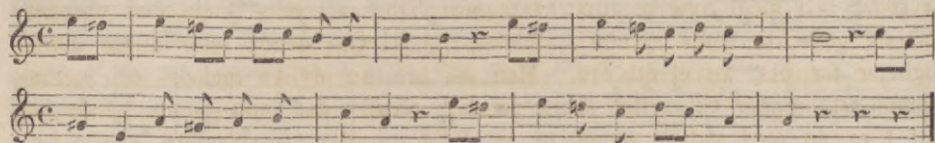
Är det »poesi», att i denna uppteckning Dalarnas natur- och folk-lyne lika klart, som *egendomligt* ger sig tillkänna, men att i den andra föga eller intet deraf förnimmes? — Och så är fallet äfven med »Orsa-polskan», hvilken i en förkastelig uppteckning gjort sin rund kring en god del af Europa (dock mig veterl. aldrig föredragen af Jenny Lind). Här har likväl icke beräkningen varit framme. Uptecknaren af båda varianterna (min varme vän, M:gr Carl Erik Sernander) rättar sitt *misstag* sålunda:

»Du hör sjelf huru stor skilnaden är, och huru mycket den vackra melodien, nu först riktigt dalsk, härigenom vinner», skrifver Sernander. — För att nu ton-vis fortsätta utvecklandet af detta egendomliga i Dalsången, ger jag dig följande, som ju sjelf bäst ådagalägger sin äkthet:

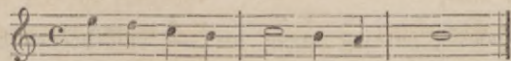
Stilla. *sf.* *p.*
Långt bort i fjäl - lar - na hörom vi skäl - lo - na, Fa - lan - do - lej:
sf. *p.*
Ljuf - ve - li' sommarti' farom vi gla - da dit, Fa - lan - do - lej.

Och är det »poesi», om jag säger, att — vall-hornet har en omiskänlig del i denna sångdikt? Hör! Först upfattade jag den hemmavid, sjungen; derom det, att melodien lif hvilade på ortens vanliga, egna språkton. (Men jag är kort, så du fattar mig ej!). Få timmar derefter ljud den ute i skogen, från vall-hornet, och detta uttryckte bestämdare, liksom förklarade, några ställen, som i sångföredraget fästade min synnerliga upmärksamhet; och ett af dem är första reprisens två sista takter, särdeles öfvergången från *ess* till slut-tonen *d*, samt dennas (öfvergångens) verkan på *d*-tonen i dess helhet, eller rättare: det uttryck denna slut-ton gaf, såsom följande på (jag vill icke eller säga *utvecklande*) en sådan öfvergång. Allt nog: den gamla tanken på röstens och vall-hornets växelverkan vaknade. Och häråt vill jag egna hela mitt nästa bref. Om jag förmår tillfridsställande visa riktigheten, t. o. m.

blott sannolikheten, häraf, så kan ju detta leda till en säkrare upfattning af de med vall-hornet äfven till det yttre så nära beslägtade *Vall-låtarna* (för röst; de för horn heta *Horn-låtar*), ja, af sjelfva *Vallvisorna*. Det har sedan Oktober månad börjat gro hos mig, att det just är dessa vallhornstoner, hvori äfven så skilda, men till skaplynnnet likartade, *länders* vallsånger (alltid och allestädes den egentliga natursången) sammanflyta till ett, till denna omiskänliga samljudighet sinsemellan. Jag kom då öfver ett litet häfte »*Schweizer-Kuhreihen*» (i Dalarna lika vanligt: *Ku-lek*, med alldeles samma bemärkelse), utg. af G. J. Kuhn, Bern, 1842. De flesta af häftets stycken utgöra väl s. k. *Alpsånger*, af dessas bekanta djerfva vågighet, hvilket äfven är en sak, ehuru för sig! men ett par, från *Emmethal*, äga påtagligen annan mening, och egga ej litet begäret, att få ur en nyare och större samling släcka törsten. Kan emedlertid icke underlåta meddela den ena af dessa melodier, som ljuder:

Två *verklige* kännare, den ena från barndomen hemmastadd med Dalarnas natur-melodier; den andre tillika en drifven konstmusikus, hafva, obekante med melodien verkliga härkomst, bestämdt förklarar den tillhöra Dalarna: den hade till sin anda och i det hela äfven den omiskänligaste frändskap med mängden af de utgifna Dalska Vall-låtarna, såsom med den i fjolårets Runa, sid. 40, anförda, o. s. v. — Och det kan ju svårligen bestridas! De två första satserna i Schweizer-melodien förhålla sig till hvarandra aldeles som Dal-melodiens tvänne sinsemellan; den förras tredje sats, som saknas i Dal-melodien, är ej annat, än en återtagning af dess första, med förändrad, naturligt slut-ton, *utmärkande, och densamma, som i Dal-låten!* Sats af ostridigaste enhet med den första i Schweizer-melodien*) finnas i öfrigt ymnigt bland *Vallvisorna*, ss. sid. 23 (Södr. Dalarna):

hvarvid jag ändå ej skulle fästa så mycket afseende, om jag ej bestämdt (liksom du!) kände, att denna vore en sats just för vall-hornet, derifrån den blifvit till ett thema, ett slags ton-»omqväde» i vallsången (de tre här nämnda äro alla *sånger med ord*), och således i frågans helhet så talande! Är nu detta allt bara »poesi», en *croquis en l'air*? Du inser, att de tre mindre naturenlige *diss'en* i Schweizer-melodien äro blotta bi-toner, utom dess egentliga »struktur». De två återopade Dal-melodierna ha rent *d*. Men allt nog! Fullständigare och efter närvarande tids fordringar gjorda upteknningar af sydfjällens melodier skola säga oss mycket. Man har här velat, att meranämnde

*) Eg. en dubbelsats, hvars andra hälft upprepar den förra, aldeles som i den återopade låten i 4849 års Runa.

melodier voro från Haslidalen; du förstår hvarföre! Häftet har blott en *Kuhreihen der Oberhasler*, och dennas melodi, ehuru med djupa drag af de förra*), har Tyroler-sångens hela utbildning både till rytm och lif. Så mycket märkligare för oss bli *orden* till denna Hasli-melodi, *äfven* talande, med sina 39 verser! för »utbildningen». *Rami*, *Lindi*, *Brandi*, *Schäggi*, med många flere i Hasli-sången upräknade namn på kor, äro ostridiga dialekter af Svenska och Norska ko-namn. *Rama*, äfven *Ramla*, i Norrland en ko af hvad färg som helst, med svarta strimlor (»eine braune mit schwarzen Streifen», såsom Kuhn förklarar Hasli-namnet). *Lindi* är vårt mycket allmänna *Linda* (Fager-linda, o. s. v.). *Brandi* (Norskarnas »Brandet-ryg», ko med rödbrun färg å ryggen**); se mina Vallvisor), är hos oss kanske utgånet. Bohusläns allmoge berättar, att jättarnas kreatur äro till färgen »brandade», och i en Isländsk Saga (»Brandkrossa þáttr») talas om en oxe, *Brand-krosse* (Brand-kors), så kallad af ett hjärt l. ljusst kors i pannan. *Schäggi* är vårt vanliga *Skäkka* (i södra och medl. Sverike allm. hästnamn: *Skücken*); »eine klein und unregelmässig gefleckte Kuh». (Kuhn); alldeles riktigt! Om denna visas öfriga märkligheter för oss, än ej ett ord. Men — äro nu dylika melodi- och namnsammanställningar till syftet »bara poes»? Skulle det intet kunna hända sig, att t. ex. en med sådana namn, m. m. fylld muntlig öfverlemning, genom bristande eller, lika väl, oriktiga, ja ofullständiga, förklaringar, för framtiden kunde få anstrykning af *gåta*? Och har detta icke redan händt? — Jag nalkas ett ämne af vikt, af omfång, och beder få för ögonblicket slippa undan med en liten *Wänjans-visa*:

(Wänjans-mål).

(Öfversättning).

Högå Åsbärke,
Nið i Tibärke,
'Ä liser!
Knäpp up stiällur,
Si, si 'ur di rambär!
Keit, keit iver Stur-ås,
Gell-kaller keiter ätter,
Men kupper bju'r döm slätje;
Kring er in nu,
Så ä' ir skamper!

Höga Åsberget,
Ned i Tiberget,
Det lyser!
Knäpp op skällor,
Se, se hur de skramla!
Spring, spring öfver Stor-ås,
Vallhjonet springer efter,
Med koppar bjuder dem sleke;
Skynden in nu,
Så ä' ni snälla!

Omskrifning: Här äro vi nu på det höga Åsberget! Låtom oss härifrån draga ner till det lägre Tiberget, hvarest qvällseldarna redan, såsom vi se,

*) Detta i korthet — tills vidare. Gör emedlertid Vall-låten under N:o 2 bl. Vallvisorna (sid. 41) alldeles till din, och jag skall sedan sjunga en äkta Alpsång för dig (*Kuhreihen der Entlebucher*), klart visande hvilken *skänbar* olikhet rytmerna verkas.

**) *Brand*, *brandet* (adj.), *Brandet-ryg* saknas alla i *Aasens Ordbok*, och jag anmärker mot detta eljest så *högst förtjenstfulla* verk bristen i allmänhet på *ord. hörande till herdeteftnaden och vallskogen*, hvarpå likväl vissa orter i Norrige (ss. Sæterdalen) måste ha ymnig tillgång. Den, som hos mig önskar taga kännedom t. ex. af kr. 200 *Ko-* och *Get-namn*, skall öfvertygas, att de äro annat än obetydligheter. Vallskogens språk är öfver hela Skandinaviska halfön ett språk för sig, som ej har så lång tid kvar; och jag understår mig yrka, att det, med mängden af sina *onomatopogia*, *ton-ord*, m. fl. är den enda lefvande källan för studiet af språkens upkomst.

lysa ur fåbodarna. Ja, govänner! lösom kläpparna, som äro bundna i skällorna, eller dessa stoppade med mossor, allt på det de under betningen ej skulle onödigtvis ljuda och nötas. Så — ja! hör, hör (= »si, si») huru de ljuda! Och nu i väg boskap, utefter (= »öfver») Storåsen, som leder härifrån Åsberget fram till Tiberget; jag, eder vallare, följer tätt i spåren, och manar eder medelst framräckta sleke-koppen, full af lock-mat. Skynden nu eder *hem och in* i fåbodarna, så ären J snälla!

Är det »poesi», att en stor del af ofvanstående visa, utan den gifna förklaringen, blefve ett tomt snick-snack, en aldrig i evighet löst gåta? Eller skulle en utgifvares nu för tiden alltför vanliga kammarfoster, en torr ordförklaring, byggd på döda Lexica, kanske lösa henne? Näppeligen. I allmänhet är utgifvareyrket omsider blifvet ett, mer eller mindre lönande, latmansgöra — ej sällan rent af skadligt; hvarom ett och annat, när vi träffas. Jag kom för flere år sedan att nämna »muntliga öfverlemningars *utbrytande* ur folk-lifvet» — ändock ej aldeles oskickligt tänkt! Vile i korthet tillfoga: den, som ej har sinne, hog och ihärdighet, att ur folkets *lif* och *hem* fatta dessa deras andliga förfädernearf, befatte sig ej eller med att utgifva dem. Det gäller oss, Broder! såsom hvarje annan frestare.

Rättelser och Tillägg.

Sid. 9—10. Så väl det Norsk. *Kruna*, som Isl. *Krúna*, bemärka, enl. Aasen och Bj. Haldorsen, utom eg. krona, äfven *hjessa*, hv. sål. styrker den anf. åsigten. Engl. *Crown* har likaledes, jämte den eg., en sådan bemärkelse.

Sid. 24, r. 3 nedifr. står: förmenande; läs: *förmenade*.

Sid. 27. Under N:o 2 hade till den anf. Delsbovisan bordt fogas en nära beslägtad, för sitt *rena* Hels.språk, sin *uråldriga melodi* m. m., än märkligare visa, med början:

Beránni kjorsle,
Klakkleäse skor,
Ljusreä strömpur
Hä betiä, m. m.

Sid. 29. Sångare upmärksammas på återställningsteknet i den anf. melod:s 3:dje takt!

Sid. 40. i melod. *blanka*; ej *blänka*, ss. vanl. sjunges.

Med *brist* (i noten å omstående sid. 45) menar jag för ingen del *fullkomlig* *brist*. Aasens verk är *jämförelsevis* t. o. m. rikt på hithörande ord (med undantag af boskapsnamn, hv. alls icke uptagits), men hade säkert kunnat bli det än mer. — I Vall-melodierna och Vall-språket kan företrädesvis ännu sökas den ursprungliga, innerligare enheten mellan *Sång* och *Tal*, som så klart tyder på bådars födelse och första utveckling ur *Ljudet, Rösten*. *Allt* hvad hit hörer är således annammansvärdt!